

Zusammenfassung

Meine Erinnerung fängt an mit der Befreiung Dänemarks am 4. Mai 1945. Da war ich 3 Jahre alt. Die Befreiung kam als eine fröhliche Botschaft zu uns: Deutschland hat kapituliert. Ich lebte mit meiner Familie im Pfarrhaus von Aggerschau, Nordschleswig. Die Befreiung kam ohne Kampf, im letzten Augenblick. 700 Soldaten waren im Dorf, viele von ihnen im Pfarrhof. Ein Kommandant wohnte bei uns im Gästezimmer und sein Unteroffizier brachte mir am 5. Mai meine ersten deutschen Worte bei: Alles kaputt!

Morgens versammelten sich die Leute aus Dankbarkeit in der Dorfkirche. So war es in der ersten Nachkriegszeit: Die Kirche und der Pastor standen mit ihren Aktivitäten im Zentrum des Wiederaufbaus nach der Besatzung. Aber auch Montgomery hatte ikonische Bedeutung für uns Jugendliche, und unsere Spiele waren geprägt von dieser Bewunderung und die Werte, die er vertrat, dazu gehörten Disziplin und Liebe zum Vaterland. Auch das Königshaus, besonders Frederik X, war beliebt im Grenzland, er besuchte jeden Sommer das Schloss in Gravenstein.

Die Lehrer waren fast alle, im kulturellen und kirchlichen Bereich, ehrenamtlich engagiert. Aber auch sehr viele Leute ohne formelle Ausbildung waren aktiv, besonders im kirchlichen Umfeld. Mit diesem Hintergrund begann ich als 10-jähriger meine Schulzeit in dem Haderslebener Johanneum (Katedralskolen). Es war damals ein Privilegium, verbunden mit grossen Kosten für eine Familie. von Anfang an wurden wir von hoch qualifizierten Akademikern unterrichtet, beispielsweise Wielandt, Einar Hansen, Henry Karlson und Willy Buch. Das wurde mir Anlass und Inspiration zum Universitätsstudium der Theologie. Am stärksten zählte jedoch mein geistlicher Hintergrund, meine Eltern und Grosseltern – und die lebende Gemeinde im Aggerschau.

Anmeldelser

Bøgh Rasmussen, Mikael; Kolind Poulsen, Hanne (fagred.); Holst, Sarah (red.): Melchior Lorck. Fakta. Fiktion. Fortolkning.
Statens Museum for Kunst, København 2023, 147 sider.

En forskningsantologi udgivet i forbindelse med udstillingen *Melchior Lorck – En Kunstner på rejse*, 9. november 2023 – 3. marts 2024 på Statens Museum for Kunst (SMK), København.

Første gang jeg stiftede bekendtskab med renæssancekunstneren Melchior Lorck fra Flensborg var tilbage i årene 2006-2009, hvor jeg skrev afhandling om hertug Hans den Ældre på Studiefællesskabet ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig. Blandt Hans den Ældres mest ambitiøse projekter var opførelsen af det store renæssanceslot Hansborg i Haderslev, og i forbindelse med indretningen af slottet var hertugen i kontakt med Melchior Lorck. I 1560 skrev Hans den Ældre således til Melchior Lorck, at han havde hørt, at Lorck kunne male alle mulige portrætter, og om Lorck derfor ville kunne levere billeder af blandt andre den tidligere og nuværende tysk-romerske kejser og den osmaniske sultan med dennes hustruer. Den opgave accepterede Melchior Lorck, men derefter var der pause i brevvekslingen indtil 1563. Melchior Lorck meddelte nu, at der var tre malerier af henholdsvis den persiske konge, den osmanniske kejser og hertugen af Bayern klar til afhentning. Vedlagt brevet var et kobberstik af et af Melchior Lorcks værker. Hvad der videre skete i sagen, er uvist, og vi ved derfor heller ikke, om der hang billeder udført af Melchior Lorck på Hansborg, da det blev ødelagt og opgivet i 1600-tallet, men det er nok usandsynligt.

Under alle omstændigheder fandt jeg det dog interessant med en sønderjysk 1500-talskunstner, der kunne male billeder af Europas og Mellemøstens mægtige fyrster – og hvorfor nævnte Hans den Ældre specifikt billeder af osmanniske og persiske herskere?

Heldigvis udkom de første fire bind af et mammutværk ved Erik Fischer, Mikael Bøgh Andersen og Ernst Jonas Bencard om netop Melchior

Lorck (værkets femte og sidste bind er endnu under udgivelse), mens jeg endnu arbejdede på min afhandling. Og jeg havde fornøjelsen af at anmelde de fire bind i tidsskriftet *Fortid og Nutid* og fik dermed også mulighed for at lære Lorcks utrolige liv og fantastiske værk bedre at kende, end det ville have været muligt forud for denne imponerende udgivelse.

At der fandtes dygtige sønderjyske billedkunstnere og kunsthåndværkere i 1500-tallet, er der rige vidnesbyrd om i de velbevarede flensborgske kirker, men at en sønderjysk kunstner med rod i Flensborg trådte ind på den store europæiske scene og tjente ved det ene fyrstehof efter det andet, er enestående. Det er den historie, der belyses fra en række vinkler i denne antologi, og som blev udfoldet i den udstilling på SMK, som udgivelsen af antologien er foranlediget af.

I det følgende vil jeg fokusere på Melchior Lorcks biografiske forløb og hans hovedværker, som behandles samlet i en artikel af Mikael Bøgh Andersen, men vil også komme kort omkring flere af de andre artikler, der primært belyser særlige aspekter af Lorcks arbejde.

Melchior Lorck blev født i Flensborg i 1526 eller 1527 som søn af byfoged Thomas Lorck. Han var tredjeældste søn i en søskendeflok på seks. Han og brødrene Caspar og Balthasar var opkaldt efter *Bibels* tre vise mænd. Melchior Lorck voksede op i en tid, hvor Christian III kæmpede for indførelsen af den lutherske version af kristendommen; først i hertugdømmerne Slesvig og Holsten, dernæst i Danmark og Norge. Mikael Bøgh Rasmussen peger på, at der må have været et patronklientforhold mellem fyrsten og patricierfamilien Lorck. De to nævnte brødre blev henholdsvis militær embedsmand og købmand, mens Melchior gik i lære som guldsmed – det mest prestigefyldte af tidens håndværk. De tre brødre var "stolte, ambitiøse og bevidste om eget værd, energiske og konstant på jagt efter muligheder for succes" (s. 15).

De første, små bevarede kobberstik fra Melchior Lorcks hånd stammer fra 1540'erne, og allerede her kan man, som Hanne Kolind Poulsen viser i sin artikel, se kunstnerens tilslutning til den lutherske lære – i form af tydelig pavekritik – og en luthersk billedforståelse, der går som en rød tråd gennem hans værk. Billeder skal ikke have en ikonisk kraft, der lokker beskuerne til at tro på dem, men være æstetiske og pædagogiske fremstillinger af deres emne.

Melchior Lorcks tidlige lutherske billeder må have gjort deres virkning, for i 1549 fik han et fireårigt stipendium af Christian III, som nu var blevet en af Europas førende lutherske fyrster. Stipendiet brugte han naturligvis på at rejse ud i Europa for at lære og uddanne sig. Han drog

først til Nürnberg, som var datidens tyske kunstcentrum. Derfra gik turen videre til Italien, formentlig Rom, og atter retur til det tyske område.

I 1555 kom Melchior Lorck med i et større gesandtskab, som den tysk-romerske kejser, Ferdinand af Østrig-Ungarn, dette år sendte til Konstantinopel, osmannernes hovedstad. Hvad Lorck præcis skulle foretage sig undervejs, er uvist, men i løbet af de tre et halvt år, han tilbragte i Konstantinopel, samlede Melchior Lorck stof til de to store projekter, som han kom til at arbejde på i resten af sit liv, men som han aldrig fik fuldført. "De skibbrudne projekters kunstner" kalder Ernst Jonas Bencard ham med henvisning til massen af kunstneriske forlis, han efterlod sig. Det drejer sig først og fremmest om *Konstantinopelprospektet* og det såkaldte *Tyrkerværk*.

Prospektet over Konstantinopel er 11,32 meter langt og 42,5 cm højt. Det er opdelt på 21 separate blade, som i dag tilhører universitetsbiblioteket i Leiden. Det var formentlig meningen, at Melchior Lorck ville udgive prospektet, og allerede i hans samtid vakte det opmærksomhed og udløste hyldest til kunstneren. Det var den første fremstilling af Konstantinopel, der var lavet ud fra "faktiske synsvinkler og perspektiv" og i "så stor en størrelse med så detaljeret en fremstilling" (s. 25). I forgrunden har Melchior Lorck tegnet sig selv i fuld gang med at afbilde byen. Çiğdem Kafescioğlu analyserer i sin artikel, hvorledes dele af prospektet er meget detaljeret og i overensstemmelse med bygningernes udseende under Melchior Lorcks ophold i byen, mens andre dele er fremstillet meget groft eller måske ligefrem udfyldt med rent opdigtede elementer.

Kun enkelte fragmenter af *Tyrkerværket* blev udgivet af Melchior Lorck i hans egen levetid. Først i 1626 blev det trykt, og nye versioner fulgte i 1641 og 1646. Det er Ernst Jonas Bencard, der i artiklen "Struktur og stil i Melchior Lorcks Tyrkerværk" forsøger at analysere sig frem til, hvordan kunstneren i grunden tænkte sig værket opbygget. Det indeholdt træsnit af alle mulige sider af livet i den osmanniske hovedstad, lige fra civile og militære dragter/udrustning til transportmidler og arkitektur. I den efterfølgende artikel sætter Robyn Dora Radway *Tyrkerværket* i relation til samtidens dragtbøger. Hun konkluderer, at Melchior Lorck ikke blot hentede inspiration i Konstantinopel, men også i andre samtidige dragtbøger. Hun stiller også et meget relevant spørgsmål til den variation, der er i billedernes komposition, indramning og emner. "En mulig forklaring på samlingens heterogenitet kan være, at den oprindeligt har været tænkt som en række separate projekter, der skulle svare til forskellige genrer såsom dragtbøger, illustrerede stambøger og omfattende guider

til dagliglivet i det osmanniske Konstantinopel" (s. 83). Hvis denne teori er rigtig, hvornår opstår planen om ét stort samlet værk med 128 træsnit så, og hvordan bliver helheden formuleret af Melchior Lorck, der jo ganske rigtigt laver sine billeder i ret forskellig komposition (se f.eks. 66)? Det får læseren ikke svaret på.

Efter hjemkomsten til Wien i 1559 arbejdede Melchior Lorck videre med det tyrkiske materiale, og han blev blandt andet færdig med det fantastiske portræt af sultan Suliman den Prægtige. Det grafiske materiale, Melchior Lorck havde hjembragt om osmannerne, var det mest opdaterede, troværdige og realistiske, man på det tidspunkt kunne se i Europa. Det er i disse år, han var i kontakt med hertug Hans den Ældre i Haderslev, og altså derfor, den sønderjyske hertug er interesseret i billeder af sultanen mv.

I 1563 fik Melchior Lorck dog en helt anden opgave, nemlig den at stå for udformningen af tre store triumfbuer, der skulle bygges i anledning af den nyvalgte kejserkronprins Maximilians indtog i Wien. Derefter rykkede Melchior Lorck mod nord, og i 1567 var han i færd med at opmåle og tegne de hamburgske besiddelser langs Elben. I de følgende år tegnede han en ny byport til byen.

Melchior Lorck fik i 1570'erne kontakter i Antwerpen, tidens førende by inden for bogtrykkeri og publikationsvirksomhed, og i 1574 opholdt han sig i byen. I anden halvdel af 1570'erne var han tilbage i Hamborg og Flensborg, og i denne periode fik han skåret en del af de stokke, der skulle bruges til at trykke *Tyrkerværket*.

Det fremgår af Frederik II's rentemesterregnskaber fra begyndelsen af 1580, at Melchior Lorck nu er i den danske konges tjeneste, hvilket han er frem til 1583. Meget tyder på, at han i disse år fortsatte arbejdet med at få skåret stokkene til *Tyrkerværket* i København. Her døde Lorck formodentlig af den pest, der hærgede i byen 1583-85, men det er ikke sikkert.

Antologien leverer således både en generel indføring i Melchior Lorcks liv og værk, som kan læses af enhver med interesse for sønderjysk (kunst)historie eller europæisk renæssancehistorie i almindelighed, og en række specialartikler, der kan bidrage med nye facetter til læsere, der vil gå et spadestik dybere. Får man appetit på mere, kan man konsultere Erik Fischer m.fl.s tidligere omtalte værk, hvor man kan få den store pakke.

Det er også en smuk og velredigeret bog, der primært er illustreret med en række af Melchior Lorcks værker, men også billeder, der på forskellig vis sætter hans kunst i perspektiv. Det gælder ikke mindst

Emine Fetvacis afsluttende artikel "Osmanniske repræsentationer af vesteuropæere under Süleyman den Prægtige", som er smukt illustreret med osmannisk materiale.

Jeg var en af de heldige, der nåede at se den flotte udstilling af Melchior Lorcks værker på SMK, og selv om dette ikke er en anmeldelse af denne udstilling, vil jeg afslutte med en tak for, at SMK tog denne store sønderjyske kunstner op. Det var en imponerende udstilling med gode formidlingsmæssige og æstetiske greb. Man må håbe, at der ikke går al for lang tid, før et stort museum igen laver en så ambitiøs udstilling af Melchior Lorcks liv og værk.

Mikkel Leth Jespersen

**Bøytler, Jørgen; Nobel Hviid, Michael; Petterson, Christina (red.):
En by på kongens mark. Grundlæggelsen af Christiansfeld 1773.**

Aarhus Universitetsforlag, Christiansfeld 2023, 259 sider.

Christiansfeld er den mest komplette og autentisk bevarede af alle verdens brødremenighedsbyer og en mængdestjernet seværdighed i Sønderjylland. I 2015 blev byen optaget på UNESCO's verdensarvsliste, og det blev i 2024 grundlag for, at også moderbyen Herrnhut fik samme udmærkelse. Christiansfeld er beskrevet i talrige bøger og artikler. Hovedværket er *Herrnhuter-Samfundet i Christiansfeld* udgivet af Historisk Samfund for Sønderjylland i to bind i 1984. Den her omtalte nye bog omfatter ni afhandlinger om byens oprindelse og udvikling i de første år 1773-78. Forfatterne er kirke- og musikhistorikere og arkitekter med universitets- og museumsbaggrund, danske, en tysk, en svensk og en norsk suppleret af menighedens præst, Jørgen Bøytler, og den tidligere Stepping-præst Kristian Grøn.

Artiklerne er redigeret til et samlet hele, og de tyske, svenske og norske forfatters artikler bringes i gode oversættelser. Først beskrives menighedens internationale og danske baggrund og dens udgangspunkt i det lokale herrnhutersamfund i Stepping. Derefter redegøres for byens fremvækst, og læseren møder den første generation af beboere og den nøje kontrol, som blev udøvet fra brødrekirkens centrale ledelse i Sachsen. Det præsenteres, hvordan menigheden hurtigt skabte sig et professionelt musikliv, og til slut belyses byens byplan og arkitektur i international, tysk og dansk sammenhæng. Den alsidige buket bygger på ældre litteratur og primære kildestudier i de omfattende arkiver, som er bevaret i Herrnhut i Sachsen og i menigheden selv i Christiansfeld.

Christiansfeld var og er noget helt for sig. Herrnhuterne slog rod i Danmark fra 1731, og trods den danske konges restriktive lovgivning i 1741 og 1744-45 opstod der anselige såkaldte herrnhuter-societeter, hvor societetet i København i 1743 havde 208 og Stepping i 1770'erne nåede op på 144 medlemmer. Netop societetet i Stepping blev årsag til, at den nye danske herrnhuterkoloni blev anbragt på Tyrstrupgårds jorder. Initiativet udgik fra København, hvor embedsmanden Lorenz Prætorius, født i Burkal, var societetsforstander. I 1760'erne blæste der nye vinde. På sin udenlandsrejse i 1768 blev Christian VII imponeret ved at se brødreminighedsbyen Zeist i Holland, og atter hjemme udtrykte han ønske om at få noget lignende i Danmark. Via embedsmanden C. A. Struensee, som var broder til den berømte J.F. Struensee, og via Lorenz Prætorius og hans søn Johannes Prætorius i København-societetet blev ledelsen i Herrnhut anmodet om at oprette en brødrekoloni. Den hidtidige hindrende lovgivning blev ophævet, en koncession med mange rettigheder blev godkendt af kongen, Tyrstrupgård blev købt, alt blev bekræftet efter Struensees fald, og i 1772 var menigheden i virksomhed.

Bogen beskriver grundlaget for byens start og følger den første præst Johannes Prætorius' og de første forstandere Jonathan Briant og Johann Gottfried Arndts arbejde som lobbyister over for central- og lokaladministrationen. Allerede i 1779 var der knap 270 medlemmer. Byen blev del af et internationalt mobilt kredsløb, som leverede tyske og danske medlemmer til kolonien. Kredsløbet rakte fra Sachsen, Schlesien, Thüringen, Nederlandene, Rhinlandet og Schweiz helt til Rusland, Grønland og Amerika. Den centrale ledelse i Herrnhut afgjorde, hvem der bosatte sig i byen og de enkeltes livsvej fra tjenestested til tjenestested. Ledelsen i Herrnhut kom på visitationsbesøg og kontrollerede menighedens liv og de enkeltes livsførelse. Bogen belyser levende et visitationsbesøg 1776-77 af Benigna født von Zinzendorf, datter af menighedsgrundlæggeren, grev von Zinzendorf, og hendes mand, Johannes von Watteville. De kom meget tæt på de første beboere.

Ved medlemmernes død blev der udformet levnedbeskrivelser, og bogen gennemgår et udvalg af levnedsløbene for brødre og søstre, som deltog i opbygningen i årene 1773-1776.

I to afsluttende kapitler behandles grundplan og arkitektur. Christiansfelds byplan tilskrives en Johann Adolf Schlegel, angiveligt sekretær i Danske Kancelli og professor i historie og geografi. Denne tilskrivning synes at være ny i forhold til ældre litteratur. Her savnes en kildehen-

visning. Denne artikel savner generelt det grundlag i kildehenvisninger, som ellers præger bogen.

Artiklerne giver et menneskenært billede af menighedssamfundets første år. Bogen har enkelte skønhedspletter såsom manglende konsekvens i forkortelsen af de benyttede arkiver. Især i Jørgen Bøytlers afsnit ses nogle slåfejl og navnefejl. Niveauet er ellers højt. Der er foretaget nye studier i arkiverne i Christiansfeld og Herrnhut, og der er fremlagt levnedsløb, som bringer liv og mennesker ind fra historien. Bogen slutter med oversigter over samtlige brødreminighedsbyer og missionsstationer fra den ældste til den nyeste i 1907, en tidstavle over Brødreminigheden i Danmark 1732-1813 og endelig en fortegnelse over levnedsløb i Christiansfelds første generation af indbyggere 1773-76. Sag- og navneregister gør det let at finde ind i denne anbefalelsesværdige bog.

Lars N. Henningsen

Grella, Hauke: 100 Geschichten aus dem Deutschen Museum Nordschleswig.

Deutsches Museum Nordschleswig, Sønderborg 2023, 228 sider.

I 2023 udgav lederen af det tyske museum i Sønderborg, Hauke Grella, bogen *100 Geschichten aus dem Deutschen Museum Nordschleswig*. Bogen omfatter et forord, der også er en indledning, som beskriver ophavs-situationen for de følgende 100 fortællinger om genstande i museets samling. Ti fortællinger blev skrevet til tidsskriftet "Schleswig-Holstein. Die Kulturzeitschrift für den Norden", men blev også bragt i mindretallets avis *Der Nordschleswiger*. Siden fulgte 90, som blev trykt i avisen. Fælles emne var det tyske mindretal i Sønderjylland, men med relevante udblik til det danske flertal og hen over grænsen til Slesvig-Holsten. De 100 fortællinger udkom i 2019-20. De er blevet redigeret og samlet til den foreliggende bog. De omtalte genstande indgår stort set alle i museets permanente udstilling, og således er bogen også et museums-katalog.

Efter forordet følger et kompakt historisk rids over det tyske mindretals historie, hvis rødder føres tilbage til middelalderen, men i moderne forstand først opstår med folkeafstemningen og grænsedragningen i 1920. Den nazistiske periode 1933-45, retsopgøret og mindretallets selvopfattelse som dobbelte ofre for både nazismen og retsopgøret karakter-

riseres nøgternt og præcist. Haderslev-erklæringen udarbejdet i hemmelighed af fem medlemmer af mindretallet, den 11. november 1943 og dens betydning for grundlæggelsen af Bund Deutscher Nordschleswiger og loyalitetserklæringen, den 1. december 1945 påpeges også. Dernæst følger en meget kompakt sammenfatning af perioden frem til begyndelsen af 2000-årene. Teksterne er skrevet i et klart sprog med velfungerende formidling af stoffet. Til dels beskrives, hvordan fortællingen bag en indleveret genstand er blevet rekonstrueret. Det giver læserne indblik i museumsarbejdet.

Det historiske rids giver en pointeret sammenfatning af rammefortællingen for de følgende 100 opslag, som begynder med lærerseminaret i Tønder og slutter med en fortælling om ombygningen af det hus, museet befinder sig i i Sønderborg. Den nazistiske periode 1933-45 og retsopgøret fylder en fjerdedel af fortællingerne. Det er formentlig udtryk for, at det indtil for få år siden var et ømt punkt i mindretallets egen fortælling. Hauke Grella sætter dog fingeren på det ømme punkt og fremdrager en række meget udsagnskraftige genstande og fortællinger, der ikke lader tvivl herske om, at næsten 100 % af det tyske mindretal lod sig nazificere.

Mens der i alle fortællinger gøres meget ud af at besvare fem af de klassiske seks hv-spørgsmålet til historiske kilder: hvem, hvad, hvor, hvornår og hvordan, er det ikke hver gang, at det vanskelige spørgsmål hvorfor besvares fyldestgørende. Hvorfor ender det med en næsten total selvnazificering af det tyske mindretal efter 1933? Hvorfor fandtes der ingen demokratisk resistens i mindretallet? På s. 178, der præsenterer et skolekort over Nordslesvig brugt i de nye tyske private skoler, der opstod fra 1946, tolker Hauke Grella folkeafstemningen i 1920 og adskillelsen fra Tyskland som en hovedårsag til nazificeringen af det tyske mindretal. Det var sikkert et motiv, at det nye tyske mindretal ønskede en flytning af grænsen; men det kan næppe forklare, hvorfor et nationalt mindretal i en demokratisk stat helt og holdent begejstres for den totalitære nazisme i "moderlandet" på den anden side af grænsen. Her savnes der flere steder en kritisk diskussion af motiver og bagvedliggende årsager. På den anden side tilskynder læsningen af de 100 fortællinger til selv at fundere over sådanne spørgsmål.

De seneste 70 års historie fylder forholdsvis lidt. Her er kun få fortællinger om bl.a. studenterhuer og den første studenterårgang fra det tyske gymnasium i 1962; striden om Slesvigsk Partis kandidat til folke-

tingsvalget i 1979, der blev afvist af Centrum-Demokraterne og resulterede i, at mindretallet ikke opstillede; det traditionelle kræmmerhus "Schultüte", der også findes i det tyske mindretal og bruges på børnenes første skoledag; blå-gule seler, som den tidligere formand for BDN Gerhard Schmidt fik som gave; tosprogede vejskilte i de sønderjyske købstæder og Højer; en trøje fra DDR's næveboldforbund (Faustball); dronning Margrethes besøg i 1986; og så ombygningen til museum. Her savnes flere temaer, genstande og fortællinger fra samtidshistorien – fx fra Dybbølfesten i 1995, da BDN's formand, Hans Heinrich Hansen, blev inviteret til at tale, valgmateriale fra Slesvigsk Partis kommunalvalgkampe, det grænseoverskridende samarbejde samt det nære samarbejde med det danske mindretal især siden 1990. Så her er der emner til yderligere mange fortællinger.

Bagest i bogen findes et kapitel om det tyske mindretals historie suppleret med en billedkavalkade fra om- og opbygningen af museet, udstillingerne og arkivet. Heri indgår et fotografi optaget i anledning af dronning Margrethe og forbundspræsident Frank-Walter Steinmeiers besøg på museet, den 13. juni 2021, hvor BDN's formand, Hinrich Jürgensen, holdt tale og beklagede mindretallets andel i nazismen. Desværre er der ingen ledsagende tekst til netop denne begivenhed, som burde give anledning til en fortælling på linje med de 100 andre.

Bogen har et meget tiltalende og velfungerende layout. Hver fortælling fylder et opslag og er illustreret med indtil flere billeder, da fortællingerne både omhandler genstande, tryksager og fotografier af begivenheder. Det giver læseren mulighed for på få minutter at tilegne sig fyldig viden om en genstand. En enkelt gang er en illustration dog smuttet: På s. 177 beskrives et billede af den tyske skole i Broacker/Broager (stednavne anvendes konsekvent tosproget i hele bogen), som dog mangler som illustration. Men det er undtagelsen, som bekræfter reglen.

I anmeldereksemplaret er der på omslagets inderside indklæbet en hilsen til medarbejderne i det tyske mindretal fra februar 2024. Heri skriver BDN's formand, Hinrich Jürgensen, og generalsekretær Uwe Jessen, at bogen er en gave til medarbejderne: BDN har foræret bogen til vores nye konge (unserem neuen König) ... og nu får du også et eksemplar. Bogen fortæller vores historie med alle højde- og lavpunkterne.

Det er en gave, som giver god mening. Bogen giver ikke blot det tyske mindretals medarbejdere mulighed for at få en samlet forståelse af mindretallets historie og baggrunden for det samlet set velfungerende sam-

liv mellem dansk og tysk, som præger Sønderjylland i dag. Det er også en velskrevet og læsevenlig bog med 100 historier, der tilsammen danner en mosaik med fortællinger fra det tyske mindretals historie. Samtidig er den et museums katalog, der supplerer genstandsformidlingen i udstillingen. Hauke Grella har ydet en stor indsats til gavn for formidlingen af det tyske mindretals historie inklusive de ømme punkter. Bogen fortjener en dansk udgave, da de 100 genstande og fortællinger også vil være interessante og vedkommende for et bredt dansk publikum.

Jørgen Kühl

Klatt, Martin; Kühl, Jørgen: SSW 1948-2023

– Det danske mindretals politiske historie i Slesvig-Holsten.

Forskningsafdelingen ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig, Flensborg 2023, 202 sider.

I anledning af Sydslesvig Vælgerforenings (SSW) 75-års jubilæum har Klatt og Kühl udgivet en aktualiseret udgave af det danske mindretals politiske historie (se *Sønderjyske Årbøger 2015* for en anmeldelse af den første udgave). Med SSW som omdrejningspunkt giver bogen en omfattende redegørelse af den politiske udvikling, som har kendetegnet det danske mindretal siden 1945. I den forbindelse står samspillet mellem og betydningen af partiets kommunal-, lands-, og forbundspolitiske aktiviteter centralt. Forfatterne formår derigennem at illustrere bogens to kernepointer, som samtidig fungerer som den røde tråd; den konjunkturbestemte udvikling, som har været definerende for SSW, og den tiltagende balancering mellem mindretalspolitiske og regionalpolitiske træk. De nye bidrag til det aktualiserede værk fokuserer i særdeleshed på perioden 2014-2023. Foruden en redegørelse for den generelle udvikling, som finder sted, behandles væsentlige emner som Forbundsvalgvalget i 2021, samarbejdet med det tyske mindretals Slesvigske Parti og SSW Ungdom mere dybdegående. Endeligt er konklusionsdelen med partiprogrammer, princippapirer og statistiske tabeller blevet opdateret.

Til trods for at der er tale om et oversigtsværk, bidrager forfatterne med overordnede analyser de steder i bogen, hvor det er oplagt. Disse analysedele er kærkomne, fordi de giver læseren en indsigt i de bagvedliggende årsager og bevæggrunde for bestemte udviklingsforløb. Der savnes dog generelt mere dybdegående analyser som forklaringsramme for visse aspekter af partiets udvikling, særligt omkring valgresultaterne.

Det lykkes derimod Klatt og Kühl at placere SSW's udvikling i en større historisk kontekst, hvilket gavner læseren, idet man dermed får en bedre forståelse af grænselandets historiske udvikling. SSW's udvikling afspejler i høj grad den udvikling, der finder sted i Sydslesvig, i særdeleshed mellem mindretallet og det tyske flertal. Udviklingen af et fredeligt og godt forhold mellem mindretal og flertal har både bidraget til SSW's status som en politisk aktør, der høster anerkendelse og respekt blandt de tyske politiske partier, og til de mindretalspolitiske resultater, som partiet har opnået. Derudover tydeliggøres den betydning, som forholdet mellem Danmark og Tyskland har haft for grænselandets politiske liv og SSW's virke, særligt i krisetider, hvor der blev sat spørgsmålstegn ved SSW's særstatus som mindretalsparti og dermed partiets fritagelse fra 5% spærregrensen.

SSW's forhold til mindretallets andre foreninger behandles løbende gennem bogen og illustrerer den betydning, SSW har haft for det danske mindretals organisatoriske virke. Sidst i bogen redegøres der for forholdet (konjunkturen) mellem Sydslesvigsk Forenings (SSF) medlemstal og SSW's stemmetal. Siden 1980'erne har SSW i overvejende grad haft støt stigende stemmetal, mens SSF's medlemstal tværtimod har været støt faldende. Den positive politiske konjunktur har således ikke haft den samme effekt på den kulturelle identifikation med mindretallet. Dette afsnit er ret spændende og illustrerer nogle interessante udviklinger og ikke mindst pointer. Det er dog en skam, at forfatterne ikke har gjort afsnittet mere omfattende. Eksempelvis skriver de afslutningsvis, at "den igangværende udvikling af politiske og kulturelle konjunkturer vil få afgørende indflydelse på mindretallets fremtidige struktur og organisationernes funktion". Men forfatterne lader udsagnet stå, uden at redegøre eller argumentere for, hvordan og hvorfor disse konjunkturer vil få afgørende indflydelse på mindretallets fremtidige udseende.

Ikke desto mindre er der stadig tale om et velskrevet og letlæseligt værk om det danske mindretals politiske historie. Selv om bogens hovedfokus er SSW og det danske mindretal, fortæller den lige så meget om det politiske liv i Slesvig-Holsten. Bogen henvender sig derfor til enhver med interesse for mindretals- og regionalpolitik i det dansk-tyske grænseland.

Rejhan Bosnjak

Kraack, Gerhard (red.): Epistolae Pontagrienses. Die Briefsammlung des Johannes Berndes, Pastor und Propst in Broager 1548-1582.

Schleswig-Holsteinische Regesten und Urkunden bd. 18. Veröffentlichungen des Schleswig-Holsteinischen Landesarchivs bd. 123, Schleswig 2023, 361 sider.

Bogens titel er delvis på latin, og det virker måske afskrækkende på mange. Titlen er en oversættelse af stednavnet "Broager" til latin. På dansk ville bogens titel nok forekomme mere tillokkende: "Broager-breve". Den kryptiske overskrift bør imidlertid ikke afskrække nogen. For ganske vist er dette en bog skrevet på tysk og latin, men til gengæld er der tale om en central kildesamling om kultur- og kirkehistorien i Sønderjylland i årtierne efter reformationen.

Bogen gengiver 349 breve skrevet af Johannes Berndes, som var sognepræst i Broager fra 1554 til sin død i 1596. Fra 1565 virkede han også som provst for Sundeved og delvis Als og Ærø. Brevene dækker tidsrummet 1548-1582, de fleste er skrevet til præster og latinskolelærere, og alle er på latin, som var præsternes indbyrdes embedssprog. Hvert af de latinske breve er i udgivelsen ledsaget af et fyldigt sammendrag på tysk. Brevene giver et bredt indblik i en præsts og provsts embedsvirke i 1500-årene, de fortæller om præstens kontakter og netværk i ind- og udland, hans forhold til de lokale øvrigheder enkedronning Dorothea, hertug Hans den Yngre og deres embedsmænd, og der er interessante blik ind over præstens privatliv med hustruer, svigerfamilie og børn og livet i præstegården i Broager.

Berndes var præstesøn fra Flensborg og havde gode kontakter i byens gejstlighed og borgerskab. Han kom på gymnaset i Lüneburg, læste teologi i Leipzig og Luthers Wittenberg og blev kun 23 år gammel sognepræst i Karlum lidt syd for Tønder. Herfra kom han til Broager, og dér blev han til sin død. Sine tre hustruer fandt han i hhv. præstefamilier i Felsted og Flensborg og i en købmandsfamilie i Flensborg. Fire sønner og fire døtre blev det til, og de blev manøvreret ind i præsteverdenen. Tre af døtrene kom til præstegårdene i hhv. Varnæs, Lysabild og Sønderborg. Sønerne blev sendt på latinskole og så vidt evnerne rakte derfra til højere skoler og universiteter i Leipzig, Wittenberg og Rostock. Faderen sørgede for stipendier fra enkedronning Dorothea og Hertug Hans den Yngre, og det hjalp på finansieringen. En søn endte som præst på Sjælland, en i Rinkenæs, sønnen Daniel levede ikke op til faderens drømme. Han døde 24 år gammel som student i Wittenberg efter at have besøgt mange dyre skoler. "En mor kan selv jeg ikke va-

ske ren", sukkede faderen om sin fortabte søn. Brevene fortæller om et omfattende netværk med børn, gejstlige svogre og svigersønner og en bekendtskabskreds blandt præster, latinskolelærere og professorer i Slesvig og Nordtyskland. Der er også sideblik til privatsfæren. I den store præstegård i Broager var der mange tjenestefolk, der var med væksthushjælp, præstekonen hjalp til og kunne sende fåreoste, oksetunge, skinke og smør som gengæld, når manden takkede for bøger sendt fra sine lærde kontakter ved universiteterne i Rostock eller København.

En stor del af brevene fortæller om Berndes' virke som gejstlig embedsmand. Han var provst i Sundeved og førte som sådan tilsyn med sognene Broager, Dybbøl, Nybøl, Sottrup, Ullerup og Adsbøl. Desuden fik han i årene 1566-71 af enkedronning Dorothea, som havde residens på Sønderborg Slot, overdraget tilsynet med de 13 kirker på Als og 4 på Ærø. Efter dronningens død blev Als og Ærø igen henlagt under biskoppen på Fyn, men Berndes fortsatte som Sundeved-provst og fik yderligere fra 1582 tilsynet med Munkbrarup-området i Nordangel af hertug Hans den Yngre. Som provst udsendte Berndes rundskrivelser til alle præster. De indeholdt bl.a. anvisning om at holde bededage mod tørke, pest og ufred, de pålagde præsterne at inkludere kongen, enkedronning Dorothea og hertug Hans i kirkebønnen, fastlagde ugentlig katekismusundervisning og formanede til flittig kirkegang og ordentligt levned for at afvende Guds straffedom. Mange breve blev sendt til enkeltpræster, f.eks. når der var problemer med drikkædighed og utroskab eller stridigheder i menighederne. Præsterne blev indbudt til præsteordinationer i Broager og konventer, hvor de drøftede teologiske anliggender og holdt fællesspisning.

Alt blev meddelt på latin. Sproget hos hertugen og enkedronningen var tysk, men i glimt fremgår, at dansk var vigtigt i gudstjenesterne. Når Berndes søgte efter en præstekandidat, blev det fremhævet, at kandidaten skulle være god til dansk; provsten leverede præsterne tekster på dansk til brug ved bededagene, og ved gudstjenester, som var særlig vigtige for at afvende Guds vrede, nævnte han udtrykkeligt, at bøn og sang skulle være på dansk, så menighederne virkelig fattede budskabet. Også vigtige lovebekendtgørelser skulle oplæses på dansk.

Til disse embedsbreve kommer mange breve til den private bekendtskabskreds, til familien og til standsfæller uden for provstiet.

Brevene giver et bredt billede af præste- og kirkelivet på Sønderborg-egnen i det halve århundrede efter reformationen. I glimt ser vi, at det ikke var let at få folk til at opfylde de skrappe krav om kirkegang, i

nogle præstegårde gik det livligt til med øldrikning og måske utroskab, og der er antydninger om et hårdt styre under hertug Hans, som krævede præsternes kornafgifter prompte afleveret på slottet i Sønderborg. Befolkningen blev konstant mindet om, at deres øvrighed var kongen, enkedronningen og hertugen.

Brevene er bevaret i Kiels universitetsbibliotek i Berndes' egen afskrift, og det har krævet den kyndige udgiver flere årtiers arbejde at skabe orden i de komplicerede papirer og transskribere den vanskeligt læste tekst. Nu er brevene gjort tilgængelige, dels med den fuldstændige originaltekst på latin, dels med fyldigt sammendrag på tysk af hvert brev. En detaljeret indledning redegør for manuskriptets overlevering og påpeger de mange temaer, som rummes i brevene. Alt er ledsaget af supplerende anmærkninger og afsluttet med gode person- og stedregistre. Kort sagt: et værdifuldt arbejde, som aldrig vil blive forældet.

Man kan nøgternt spørge, om det havde været mere tidssvarende at udgive brevene i den fuldstændige oversættelse til tysk, som udgiveren også har foretaget og ikke på latin. I alle tilfælde vil anmelderen ønske, at værket finder mange benyttere, at forskere går ind i originalteksterne og analyserer brevene, og at lokalhistorikere på Sønderborg-egnen går på opdagelse i en hidtil ukendt historie.

Lars N. Henningsen

Porskrog Rasmussen, Carsten (red.): Sønderjyske eliter – fra oldtiden til industrialderen.

Skrifter udgivet af Historisk Samfund for Sønderjylland nr. 123, Aabenraa 2024, 296 sider.

Hvis man slår op i Nudansk Ordbog under ordet "elite", får man at vide, at det er betegnelsen for "den bedste eller dygtigste del af en bestemt gruppe personer". I en bredere forstand er der traditionelt her tale om det mindretal, der indtager topposterne i samfundet på en række områder, det være sig politisk, militært, økonomisk eller kulturelt og ideologisk. Det er denne gruppe, der i en historisk sammenhæng er emnet for den nye bog: "Sønderjyske eliter – fra oldtiden til industrialderen". Bogen er en udløber af en forskningssatsning ved Museum Sønderjylland, der her har udmøntet sig i ni artikler, som er skrevet af forskellige forfattere.

I et indledende kapitel gør Mikkel Leth Jespersen rede for intentionerne med antologien. Det nævnes, at de historiske artikler beskæfti-

ger sig med sociale eliter, der befinder sig over landsbyniveau, men under fyrsteniveau. Det betyder, at de enkelte eliter på den ene side har en indflydelse, der rækker ud over det lokale og på den anden side omfatter en kreds af en vis størrelse. I geografisk henseende er fokus rettet mod det historiske Sønderjylland mellem Kongeå og Ejder. I det følgende bliver der i indledningen gjort nærmere rede for de forskellige tilgange til betegnelsen "elite" – herunder bl.a. sociale eliter, grundlaget for elitestatus og markeringer heraf.

Som nævnt tager bogen udgangspunkt i oldtiden. Det er her, Lisbeth Christensen og Lars Grundvad ser nærmere på henholdsvis "Den sønderjyske elite fra ældre bronzealder til førromersk jernalder" og "Fæstet-Harreby-Sønder Hygum: Et sønderjysk førkristent magtcenter – med fokus på yngre jernalder og vikingetid". Det er to spændende artikler, hvor der ud fra et prestigepræget højbyggeri, gravfund, hustomter, en guldskat (Fæsteds skatten) m.m. drages interessante konklusioner om datidens samfundsstruktur i den øvre ende. Ja – Lars Grundvad vover endda pelsen ved at foreslå, at stormandsgården ved Harreby var en kongelig residens.

Anders Hartvig og Bjørn Poulsen har set nærmere på "Sønderjysk aristokrati i tidlig middelalder: Urneslægt, Urnehoved ting og Petersborggravningen". Her indkredses med Urneslægten en aristokratisk elite på højt plan og det miljø, den indgik i i 11-1200-tallets Sønderjylland. Interessant er her bl.a. fundet af en nedlagt landsby ved Petersborg to kilometer syd for det nuværende mindsted for Urnehoved ting klods op ad Hærvejen. Anlæggelsen af denne landsby i 1100-tallet indikerer ifølge de to forfattere en mulig datering af Hærvejens (nye) forløb over Urnehoved banke og hermed også Urnehovedtinget.

I artiklen "Adelselite, region og fyrstemagt. Det slesvig-holstenske ridderskab ca. 1440-1700" fokuserer Mikkel Leth Jespersen på ridderskabet som en regional elite i hertugdømmerne. Her beskrives udviklingen i det nævnte tidsrum og den indflydelse, ridderskabet havde gennem de skiftende tider på den politiske udvikling. Forfatteren skriver afsluttende, at ridderskabet har overlevet de seneste 200 års politiske omvæltninger – og "eksisterer stadig". Det kan anmelderen af disse linjer bekræfte. Da jeg i 1998 blev dansk generalkonsul i Flensborg, kendte jeg nok til ridderskabets eksistens i en historisk sammenhæng, men ikke, at det forsat levede i bedste velgående. Det måtte jeg sande, da jeg selv blev bedt om at holde en tale for det ved dets årlige møde i Kiel!

Leah Porse Rasmussen har skrevet en interessant artikel om et ofte overset emne, "Fribondeeliten i Slesvig". Fribønderne havde ligheder med adlen i kraft af særlige privilegier – herunder skattefrihed, og adgang til magtfulde positioner i form af embeder – fra senmiddelalderen og frem til midten af 1800-tallet. Som modydelse skulle de bl.a. stille husly, forplejning eller kørsel til rådighed for landsherren. Et eksempel herpå var Oldemorstof ved Hærvejen, hvor privilegierne for gården er kendt gennem 300 år.

Carsten Porskrog Rasmussen har skrevet om "Slesvigske bondeeliter mellem reformationen og landboreformerne". Der argumenteres her overbevisende for, at der i det tidligt moderne Slesvig kunne findes eliter, som ikke stod uden for og over bondesamfundet, men var en del af det. Det var bønder, der i kraft af deres velstand, indflydelse og anseelse hævede sig over deres standsfæller. Det gjaldt ikke mindst i marskegnene, hvor der ikke var nogen adel. Det konkluderes, at Slesvig var kontrasterens land, også i spørgsmålet om bønder og elite, samt at hertugdømmet generelt rummede bondeeliter i en højere grad end det meste af det øvrige danske monarki.

Hans Schulz Hansens bidrag til antologien har overskriften "Nationale eliter i Sønderjylland 1815-1920". Her følges udviklingen i såvel den danske som den slesvig-holstenske/tyske bevægelse. Det formede sig forskelligt i perioden, men fælles for dem var det, at det først var i 1840'erne, at Nordslesvig fik sine egne nationale eliter. Teksten er ledsaget af flere interessante bilag og tabeller over de forskellige repræsentationers og foreningers nationale sammensætning. Det bemærkes, at der i modsætning til den danske bevægelses fremtrædende mænd og kvinder ifølge forfatteren "hersker nærmest larmende tavshed om de tysksindede nordslesvigeres elite. Ingen mindsten, ingen malerisamling, ingen kollektive biografier".

Antologien afsluttes med et kapitel om "Industrifyrsten – Mads Clausen, den industrielle patriark på Danfoss". Det er Mariann Kristensen, der er forfatter hertil. Artiklen adskiller sig på flere måder fra de forrige kapitlers brede tilgang, idet der her er fokus på en enkelt person og det med en tese om, at Mads Clausen ledede sin virksomhed "som en industriel patriark". Det er således, som forfatteren skriver, ikke artiklens formål at klarlægge tilstedeværelsen af en erhvervselite inden for industrien, idet det forudsættes, at den fandtes. Det konkluderes, at Mads Clausens tilgang til rollen som virksomhedsejer i udgangspunktet var

baseret på et "gårdejerfundament", hvor han overtog noget af det sociale ansvar over for de mange ansatte, som i et landbrugssamfund tidligere lå hos de store gårdejere.

Sammenfattende skal det bemærkes, at bogen er velskrevet og udgør et godt supplement til den generelle sønderjyllandshistorie med sit fokus på de forskellige eliter frem til industrialderen. At oldtiden også er taget med i denne sammenhæng, er dristigt – men vellykket. Hvis der skal indsnige sig en enkelt kritisk bemærkning, er det den, at kirkens folk ikke er kommet med i omtalen af de sønderjyske "eliter". Det være sig i katolsk tid eller efter reformationen. At de frem til vor tid har spillet en central rolle i samfundet, såvel lokalt som regionalt er evident. Men retfærdigvis kan man som anmelder ikke bebrejde udgiverne denne mangel, for det postuleres ikke, at bogen indeholder en udtømmende omtale af de sønderjyske eliter.

Henrik Becker-Christensen

Poulsen, Jens Aage: 1864 – Hvad lærte eleverne?

Om nederlaget og historiebrug i skiftende tiders skolebøger.

Syddansk Universitetsforlag, Odense 2023, 287 sider.

Interessen for menneskers fortidsbrug har været støt stigende såvel i historieforskningen som historieundervisningen. Det er velbegrundet, eftersom fortidstolkninger er med til at præge, hvordan folk erfarer og føler, tænker og handler og dermed deres samtidsforståelse og fremtidsforventninger. Brugte fortider danner erindringsspor og kaldes derfor erindringssteder. Det er imidlertid et både ligefremt og vanskeligt forskningsfelt. Det er som regel ikke vanskeligt at opspore kildemateriale vedr. fx politikeres fortidsbrug, til gengæld er det som oftest yderst vanskeligt at belægge menigfolks fortidsbrug – både når det gælder, hvilke fortider der har sat sig nævneværdige erindringsspor og dermed præget deres historiebevidsthed, og hvilke(n) betydning(er) de fortider har fået tilskrevet.

1864 er det erindringssted i en dansk sammenhæng, der har fået mest opmærksomhed. Her findes allerede en fyldig litteratur, bl.a. bøgerne *1864* (2007) og *Efter 1864 – Krigens følger på kort og langt sigt* (2016). Den litteratur blev i 2023 udvidet med to nye udgivelser. Dels Jens Lei Wendel-Hansens *De træer, de drypper endnu – 1864 i dansk politik* med fokus på den lære, politikere og folk fra kultureliten har søgt at uddrage af de

gjorte erfaringer i 1864. Dels den her anmeldte bog af Jens Aage Poulsen 1864 – *Hvad lærte eleverne? Om nederlaget og historiebrug i skiftende tiders skolebøger*. Det drejer sig om to af hinanden uafhængige undersøgelser.

Jens Aage Poulsen har gode forudsætninger for at udarbejde en sådan bog. Han har et detaljeret kendskab til de senere års arbejde med fagets formål og vejledninger, er selv en flittig forfatter af fagbøger til brug i historieundervisningen i folkeskolen og på lærerseminarier og har også været en nøgleperson i etableringen af HistorieLab i Jelling. I sin nye bog har han sat sig for at besvare følgende spørgsmål: "Hvordan og hvorfor er fremstillingen af 1864-krigens forudsætninger, forløb og følger ændret i skolens læremidler (historiebøger og portaler) i tiden efter krigen og til nu? [...] Undersøgelsens perspektiv er således historiebrug." (s.10-11)

Bogen indledes med en redegørelse for den flerhed af faktorer (bl.a. politiske forskrifter, didaktiske overvejelser og historiefaglige forskydnings), Poulsen medtænker i sin analyse af lærebøgerne, idet deres fremstilling af 1864-nederlaget indplaceres på en skala med en "selvpiskertradition" i den ene ende og en "offertradition" i den anden. Dernæst følger en redegørelse for, hvordan der i 1800-tallet etableres en tradition for udformningen af historiebøger til undervisningsbrug. Det følges op af den detaljerede analyse af skolebøgernes behandling af 1864 opdelt i tre tidsperioder: fra 1864 til 1900, fra 1900 til 1960 og efter 1960.

Overordnet set er Poulsen nået frem til tre hovedkonklusioner. Den første er, at den fremherskende "offertilgang" (dvs. mest Bismarcks skyld og andre landes svigt) i 1800-tallet som oftest blev udskiftet med en "selvpiskertilgang" (dels kongens, dels danske politikeres egen skyld) i løbet af 1900-tallet. Den anden er, at 1800-tallets emotionelle (dvs. nationale og antityske) fortællestil i 1900-tallet blev udskiftet med mere tørre og saglige fremstillingsformer. Men for det tredje fremhæves tillige en sejlvet traditionsdannelse: Historiebøgerne har som hovedregel været udformet som "entydige og lukkede fortællinger, der fremstår som endegyldige sandheder om fortidige begivenhedsforløb – og ikke som fortolkninger." (s.262) Poulsens undersøgelse er gennemarbejdet, grundig og detaljeret, idet den underkaster op mod 100 historiebøger en indholdsanalyse. Det bliver dog til tider en ret krævende læsning, da meget af bogen består af lange rækker af kortfattede redegørelser for en lærebogs fremstilling af baggrunden for og betydningen af 1864-nederlaget. Det kan ikke andet end føre til utrolig mange gentagelser. Kun i enkelte tilfælde – ved de mest udbredte lærebøger af bl.a. Nikoline Helms – fremlægges en lidt mere detaljeret analyse.

Afslutningsvis må der også peges på et misforhold mellem bogens titel og den overordnede og styrende problemstilling (jf. ovenfor). Titlen 1864 – *Hvad lærte eleverne?* angiver, at der fremlægges viden om, hvad skolens elever har – videns- og holdningsmæssigt – tilegnet sig om de gjorte erfaringer i 1864. Men det er ikke tilfældet. Det skyldes, at det ikke er muligt at slutte fra, hvad der står i lærebøger, til hvad eleverne tilegner sig. Pædagogisk må der skelnes klart mellem "undervisning" (det planlagte og tilsigtede) og "læring" (hvad elever faktisk lærer). Når det forhold undersøges, fremgår det, at der kan være en verden til forskel mellem sigtet med en lærers undervisning og elevernes faktiske læring. Poulsens nye bog giver veldokumenteret viden om, hvad lærebogsforfattere har søgt at videreformidle om 1864, men meget lidt indsigt i, hvordan skolens undervisning om 1864 har sat sit præg på elevernes historiebevidsthed.

Bernard Eric Jensen

Rasmussen, René: Danmarks bedste flyver

– Piloten Christian L. Johannsen i dansk og tysk flyvning.

Historisk Samfund for Sønderjylland, Aabenraa 2024, 348 sider.

Det er mere end glædeligt, at historiker og museumsinspektør René Rasmussen har kastet sig over at researche og skrive en biografi om Christian Johannsen, en farverig person i dansk flyvehistorie, som havde en markant placering i årene efter 1. verdenskrig og frem til 1928, hvor han så sig nødsaget til at søge lykken – underforstået: nye muligheder for at flyve – i sit andet fædreland, Tyskland. Om Johannsen, som bogens titel antyder, var "Danmarks bedste flyver", som han blev udnævnt til af Kai den-danske-sang-er-en-ung-blond-pige Hoffman i 1927, kan man altid diskutere. Det er svært at måle, men at han var dygtig, at han spillede en central rolle i de år, og at der i det hele taget ikke er ret mange danske piloter, der har haft en karriere med så meget eventyr som ham, står ikke til diskussion. Så meget mere velkomment er det, at vi nu har en samlet oversigt over hans liv.

Bogen indledes med en gennemgang af kildematerialet og en diskussion af Johannsens troværdighed. Hovedparten af bogens treogtredive kapitler gennemgår herefter kronologisk hans liv fra barndommen i Flensborg til han endte som skrædder i Lyngby. Rasmussens omfattende research gør det muligt for ham at komme langt omkring i Johannsens farverige tilværelse.

Bogens fire længste kapitler fortæller om Johannsens tid i Dansk Luft Rederi på Lundtofte flyveplads 1919-23, om hans tid i Det Danske Luftfartselskab 1926-28, hans flyvning til Kina i 1929 og om forsøget på at flyve over Atlanten fra øst mod vest i 1931. Flyvehistorisk set er de også de mest bemærkelsesværdige begivenheder i hans liv. Ikke mindst årene umiddelbart efter 1. verdenskrig er meget spændende i dansk flyvning, da der opstod en række selskaber i forventningen om en lysende fremtid for passagerflyvningen. Dansk Luft Rederi var det mest succesfulde og Johannsen dets mest fremtrædende pilot. Forbryderjagt, faldskærmsudspring, sølvsmugleri, filmoptagelser og genforeningsfest – vi kommer godt omkring i de år. Underholdende, oplysende og godt researchet.

Det er spændende nyt – i det mindste for undertegnede – at forfatteren har fundet ud af, hvad der skete med Johannsen, da han kom til at flyve i både det nationalsocialistiske luftsportsforbund DLV og siden Luftwaffe. Han meldte sig ind i NSDAP i 1933, men som forfatteren konstaterer: "Det var formentlig opportuniste snarere end politisk overbevisning, der førte ham ind i partiet". Går man antropologisk til værks, kan man konstatere, at flyvehistorien er fuld af eksempler på, at det for en flyver først og fremmest gælder om at flyve. Ideologiske overvejelser kommer i anden række. Det har alle dage været vanskeligt at komme til at flyve, at komme ind i den verden, som er flyvernes. Når man først er der, er den unikke eksistens vanskelig at give slip på. Hvem siger, at man ikke kan komme til at sætte kikkerten for det blinde øje?

Rent flyvefagligt har bogen skønhedspletter, og et par af dem skal nævnes her. I modsætning til, hvad bogen hævder, er der ikke længere seriøs diskussion om, hvorvidt Ellehammer var den første, som fløj i Europa. Ellehammer hoppede med apparater tungere end luften, men det havde andre europæere gjort før ham. Skal man tale om egentlig flyvning, må man som et minimum kræve, at flyvemaskinen skal kunne styres. Ellehammer opfandt aldrig en maskine, der kunne styres på nogen form for kontrolleret vis.

På side 29, hvor Johannsens første flyvninger i (formodentlig) 1912 beskrives, forklares en flyvnings korte distance helt lige ud med, at "endnu havde ingen flyver nemlig løst gåden med, hvordan man foretog en skarp vending, og hverken krængeror eller balanceklapper var opfundet." Det er regulært forkert, for der var bestemt flyvere, der vidste, hvordan man foretog et skarpt drej, og krængeror (eller balanceklapper, hvis man vælger at bruge den antikke betegnelse) blev brugt

på fly i forskellige mere eller mindre vellykkede udgaver fra 1908. Når Rasmussen skriver, at "vendinger blev foretaget som flade drej med sideroret, hvor maskinen kurede rundt i vandret stilling som et skib til havs", er det også en fejl. Et fly kommer automatisk til at krænge, når man drejer alene på sideroret, og ved Berlin fløj Anthony Fokker på den tid sin "Spinne" i skarpe drej uden at have krængeror på den.

Den slags fejl er ærgerlige i en biografi om en flyver, men bogen kan alligevel varmt anbefales for sine ubestridelige kvaliteter, absolut en af de mest interessante bøger om tidlig dansk flyvning i mange år.

Ole Steen Hansen

Thomsen, Poul-Erik: De gjorde en forskel.

Politik og politikere i Sønderjylland i 100 år.

Historisk Samfund for Sønderjylland, Aabenraa 2024, 447 sider.

Der er ikke mange, der vil kunne skrive en indsigtfuld, velskrevet og samtidig meget interessant moppedreng af en bog om sønderjyske politikere og om den politik, der nationalt, regionalt og lokalt har været relateret til Sønderjylland i de seneste hundrede år. Forhenværende chefredaktør Poul-Erik Thomsen har gjort det. Hans flydende journalistiske pen kombineret med en stor indsigt i Sønderjyllands historie og politik har skabt et værk, som klart kan anbefales til alle med en interesse i regionens politiske liv siden 1. verdenskrig.

Bogen består af 13 kapitler, der hver især giver et overblik over en periode eller et særligt tema, fx kapitel to "Hovedkulds ind i dansk folkestyre" om det første valg i 1920, hvor det politiske liv i landsdelen skulle etableres og integreres i folkestyret i det øvrige kongerige. De enkelte kapitler efterfølges af 8-10 siders portrætter af centrale politikere, både fra Folketing og Landsting, fra Sønderjyllands Amt og fra kommunerne. I alt bliver det til tyve mere dybtgående beskrivelser og vurderinger. Det begynder meget naturligt med H.P. Hanssen og slutter lige så naturligt med Carl Holst. Man kan naturligvis altid diskutere, hvem der har fortjent sådanne længere beskrivelser. Her må det undre, at en så markant sønderjysk stemme som redaktør og folketingsmedlem A. Svensson (1880-1963) ikke får en længere omtale.

Ved siden af de længere portrætter omtales et væld af folketingspolitikere og borgmestre, uden at der på den måde er tale om en opremsning. Bogen indledes desuden med en prolog og slutter med en længere epilog om "Det særlige ved Sønderjylland".

De første fem kapitler om perioden 1918-1945 genopfrisker på kompetent vis den særlige sønderjyske historie: Spørgsmålet om grænsedragningen, afstemningen i 1920, de økonomisk meget vanskelige 20'ere, det tyske mindretal, nazificeringen og besættelsen. Fokus er hele tiden på de overordnede politiske spørgsmål i forhold til Sønderjylland og på de centrale politikere. Sønderjylland var stadig noget særligt, hvor der var brug for en helt særlig indsats som ingen andre steder i landet.

På det partipolitiske niveau skulle man finde sine ben og skabe lyd-hørhed i det nationale system. Forhåbningen om hos visse politikere at kunne skabe regionale partier, især et sønderjysk Venstre, led hurtigt skibbrud, og sønderjyderne måtte i Folketing og Landsting kæmpe om magt og indflydelse på linje med repræsentanter fra andre landsdele. Økonomisk og infrastruktur-mæssigt var der særlige udfordringer, som en slunken statskasse kun til dels kunne afhjælpe. Men under det hele lå den største af alle udfordringerne, kampen mellem det danske og tyske. Det handlede om kultur og sprog og skoler, og det handlede om grænsen, som var til stadig diskussion. Fra 1933 og frem til 1945 føjede den markante nazificering af det tyske mindretal sig yderligere til det særligt sønderjyske.

Poul-Erik Thomsen føjer ikke nyt til, men skaber et fint overblik. Portrætterne er bogens største fortjeneste. Her trækkes hel- og halvglemte lokal- og landspolitikere frem og behandles af den erfarne politiske analytiker med både indlevelse, blik for styrker og svagheder, men også med nænsomhed. Således hedder det om Hans Jepsen Christensen (1880-1954), der var landstingsmand, men første og fremmest optaget af skolesagen og det danske mindretal i Slesvig, at han "aldrig løb af pladsen i utide." Han var formand for Sønderjysk Skoleforening i 46 år og for Sydslesvigudvalget i 35 år!

Blandt de portrætterede fra denne periode fornemmer man en særlig varme i omtalen af I.P. Nielsen (1873-1952). Han var sjællænder og ivrig fagforeningsmand og blev af Stauning sendt til Sønderborg i 1920 for at sikre et socialdemokratisk mandat og for at få de tysksindede arbejdere til at stemme på partiet. Han var i forvejen kendt som Der Kindervater, der fik 34.000 tyske børn på kurophold i Danmark fra 1917. Han blev valgt og flyttede snart efter til Broagerland. Han var med til at lægge grunden til "det røde hjørne" i Sønderborg-området i en ellers borgerlig landsdel. Han stod bag Sønderjysk Hjælpefond og fik et meget tæt samarbejde med kronprinsesse og senere dronning Ingrid.

Perioden fra 2. verdenskrigs slutning og frem til 1970 står svagest i bogen, og det skyldes ikke kun forfatteren. Der var ikke så mange markante politikere, og Sønderjylland udgjorde ikke længere en særlig Sonderweg. Vel var der et betændt mindretalsforhold, og grænselandet stod også i centrum for Bonn-København erklæringerne fra 1955, men der var ikke på samme måde behov for landspolitisk opmærksomhed. Med Danfoss i spidsen rullede industrialiseringen også ind over den sønderjyske landsdel og skabte ny udvikling.

Med kommunalreformen gældende fra 1970 og frem til og med 2006 bliver den samlede sønderjyske stemme igen stærkere. Poul-Erik Thomsen kan her trække på sit indgående kendskab til persongalleriet og den sønderjyske udvikling. Det resulterer således i fine og velafbalancerede karakteristikker af de tre mænd, der nåede at blive amtsborgmestre: Erik Jessen (1919-2002), Kresten Philipsen (1945-2011) og Carl Holst (f. 1970). Det samme gælder også karakteristikken af statsminister Poul Schlüter (1929-2021), som forfatteren betegner som "den sønderjyde, der ubestridt har nået den største politiske karriere."

Som sædvanlig, når det er en bog fra Historisk Samfund fra Sønderjylland, er der tale om en flot udgivelse. Redaktøren har sørget for en fin billedside, der er læst god korrektur, og det er en stor fordel, at der med de mange omtalte politikere er et omfattende navneregister.

Her skal blot nævnes nogle få fejl: De fire sønderjyske amter udgjorde én samlet valgkreds fordelt på syv opstillingskredse frem til 1970 (og ikke 1960 som anført s. 56); borgmester og senere amtsborgmester Erik Jessen var ikke gul spejder, men blå (s. 268); Syddansk Universitet etablerede sig i Sønderborg i 1998 (og ikke 2007 som anført s. 397). Men det korrekte er, at Alsion blev indviet i 2007.

Er man bare lidt interesseret i sønderjysk historie og politik i de seneste godt hundrede år, er Poul-Erik Thomsens bog et fund. Begejstringen bliver ikke mindre af, at den store bog takket være stor fondsstøtte kan købes til 300 kr.

Flemming Just

Forfatterliste

Henrik Becker-Christensen, dr. phil., tidl. generalkonsul i Flensborg,
e-mail: henrik@becker-christensen.dk

Rejhan Bosnjak, ph.d., historiker, Forskningsafdelingen ved Dansk
Centralbibliotek for Sydslesvig, e-mail: reb@dcbib.dk

Gorm Balle Feldstedt, cand.mag. i historie, Aarhus Universitet,
e-mail: gormbf@gmail.com

Ole Steen Hansen, forfatter, fotograf, flyvejournalist og pilot, sidefag
i historie fra Aarhus Universitet, e-mail: steen.wings@gmail.com

Lars N. Henningsen, dr.phil., tidl. arkiv- og forskningsleder ved Dansk
Centralbibliotek for Sydslesvig, e-mail: larsnhenningsen@gmail.com

Hans Henrik Hjermitsev, lektor, ph.d., UC SYD i Aabenraa,
e-mail: hhhj@ucsyd.dk

Bernard Eric Jensen, adjungeret professor, Roskilde Universitet,
e-mail: mail@bernardericjensen.dk

Mikkel Leth Jespersen, ph.d., historiker, afdelingsleder Tønder
Kommune og formand for Historisk Samfund for Sønderjylland,
e-mail: mikkellethjepsersen@outlook.dk

Carl Christian Jessen, cand.theol., sognepræst emeritus, seneste
ansættelse Skagen, e-mail: ccjessen@gmail.com

Flemming Just, dr.phil., adjungeret professor, fhv. museumsdirektør,
e-mail: fljust18@gmail.com

Jørgen Kühl, ph.d., rektor emeritus, adjungeret professor ved
Europa-Universität Flensburg, e-mail: joergen_kuehl@gmail.com

Mogens Rostgaard Nissen, ph.d., arkiv- og forskningsleder,
Forskningsafdelingen ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig,
e-mail: mnrn@dcbib.dk

Niels T. Sterum, mag.art., forfatter, e-mail: sterum.niels@gmail.com

Merete Bo Thomsen, ph.d., fhv. historiker ved Forskningsafdelingen ved
Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig, e-mail: mereteboth@gmail.com

Arkiver, museer og forskningsinstitutioner 2023

Center for Grænseregionsforskning, Institut for Statskundskab, Syddansk Universitet

I løbet af 2023 havde centeret et uheldigt sammenfald af det hidtil mindste antal medarbejdere og det største optag på European Studies nogensinde. Det gav nogle skæve arbejdsbyrder og satte sit præg på aktiviteterne.

Foruden den faste kerne af en professor og tre lektorer havde centeret tilknyttet to post.docs. – Caroline Elisabeth Weber og Barbora Gulisova, der var overvejende beskæftiget med henholdsvis undervisning og det projekt til undersøgelse af udviklingen i Sønderborg siden den store Monitor-rapport, finansieret af Bitten og Mads Clausens Fond, som blev afsluttet ved årets udgang. Derimod lykkedes det ikke at få besat et adjunktur grundet en økonomisk opbremsning på SDU, som stand-sede ansættelsesprocessen, netop da der skulle gennemføres samtaler. I forbindelse med vores Leadpartner-rolle i Horizon projektet B-Shapes vendte Martin Klatt i øvrigt delvis tilbage som ansvarlig for administrationen af EU-projektet.

Institutionelt begyndte vi i efteråret at forberede en ny struktur på Institut for Statskundskab, der ikke ændrer på CBRS, men hvor antallet af forskningsgrupper bliver reduceret til tre. Hertil kommer en fusion med Center for Landdistriktsforskning i Esbjerg, der rummer potentialer også for grænseregionsforskningen.

På European Studies blev der igen gennemført en ekskursion til Bruxelles, og i efteråret kulminerede antallet af studerende med over 50 nyoptagne. Antallet af ansøgere var ret overvældende. Det styrker på den ene side centerets økonomi og stilling på SDU generelt, men de større hold var en udfordring både for selve undervisningen og de fysiske rammer på Alsion.

I den forbindelse er det værd at nævne, at centeret holdt flyttedag. Vi rykkede lige inden sommerferien alle vores kontorer hen i den anden ende af Alsion, hvor SDU har fået sin egen etage til samfundsvidenskab og humaniora. Denne omrokering skyldtes ikke mindst et ønske

fra andre fakulteter, men resultatet var positivt – ikke mindst fordi vi ikke gav køb på vores interesser i processen. Vi er nu alle samlede, og arbejdsklimaet har bestemt ikke taget skade af flytningen.

Vi har naturligvis deltaget i konferencer og bidraget med udgivelser. Det russiske overfald på Ukraine har styrket geopolitiske aspekter i grænseforskningen, og centeret har profiteret af det omfattende kendskab til polsk-ukrainske grænseforhold, som Katarzyna Stoklosa allerede besad i forvejen.

Endelig kunne centeret registrere endnu en stor og bemærkelsesværdig funding-succes, idet Dorte Jagetic Andersen med en DFF-bevilling til projektet Coloring Borders Green sikkert har lagt grunden til en ny og innovativ dimension i grænseforskningen. Den passer naturligvis perfekt ind i både funding- og forskningslandskabet, som det udvikler sig for tiden. Projektet problematiserer grænsetænkning og klimapolitiske tiltag, specielt de komplekse vanskeligheder, som grøn omstilling møder i grænseoverskridende sammenhænge. Der er tale om et projekt, der også finder argumenter og eksempler i den dansk-tyske grænseregion. Coloring Borders Green løber til 2026, og der vil blive tilknyttet forskere.

Steen Bo Frandsen

Danevirke Museum

Danevirke Museum (DAMU) har i hele perioden holdt til i et midlertidigt besøgscenter tæt på stedet, hvor det nye museum opstår. Året 2023 sluttede med et samlet besøgstal i det interimistiske center på lidt over 13.000, hvilket atter er en tilvækst. Dog kan vi ved grupperejserne og desværre også på skoleområdet efterhånden se en betydelig effekt af, at vi for tiden ikke råder over et regulært museum med en større udstilling. På den positive side kan vi dog konstatere, at vi med skoletjenestens tilbud når en større andel af de skoleklasser, der besøger Danevirke.

Formidlingen

Vi får glædeligvis også løbende positive tilbagemeldinger på den komprimerede udstilling, vi har udviklet til vores containerbygning. Det ændrer dog ikke ved, at vores muligheder for at arbejde med den er begrænsede. Vi har immervæk løbende kunnet foretage mindre modifikationer. I efteråret 2023 er udstillingen blevet udvidet med en model af porten i det tidligste Danevirke fra Moesgaard Museums tegnestue og en topografisk model af Danevirke fra Archäologisches Landesamt.

DAMU's formidlingsarbejde har ikke mindst nydt godt af, at formidlingen siden foråret 2023 er blevet styrket med hele to fastansatte museumspædagogiske medarbejdere (på lidt mindre end 1,5 stillinger). Dette har ikke kun givet bedre muligheder for at servicere skoleklasser og andre besøgsgrupper, men også gode rammer for at videreudvikle skoleprogrammet. Efter et skifte i stillingen som ledende museumspædagog er programmet atter blevet udviklet og differentieret både for danske og tyske skoleklasser. Som led i det dansk-tyske museumssamarbejde, som DAMU ser sig selv som motor for, har vi desuden i 2023-2024 udviklet et fælles undervisningsmateriale om vikingetiden med Vikingemuseet Hedeby og Kongernes Jelling. Det bygger videre på fortællingen i den fælles animationsfilm "Gudruns Rejse". Et elevhæfte i tegneseriestil,

Danevirke Museum har udviklet undervisningsmateriale om vikingetiden sammen med Kongernes Jelling, Vikingemuseet Hedeby og historiedidaktiske eksperter fra Universitetet i Flensburg og CVL i Jelling. Foto: DAMU/Rasmus Meyer.

som er illustreret af kunstneren Bjørk M. Friis, et tilsvarende lærerhæfte med baggrundsinformationer (begge i en dansk og en tysk version) samt on-site besøgsforløb for børn i 4. til 6. klasse er blevet udviklet. De blev tryktestet grænseoverskridende med skoler fra Danmark og Sydslesvig i juni-juli 2024, før undervisningsmateriale og besøgsprogram nu evalueres og afsluttes i løbet af efteråret. Projektet støttes af INTERREG-borgerprojekt-fonden med 485.000 kr. Målet er at tydeliggøre den fælles historie og fremme museumsbesøg på tværs af grænsen.

Arrangementer

I januar-februar 2024 tog museet 160-året for krigen i 1864 op. Daglige opdateringer på de sociale medier med kort og informationer om hændelserne for 160 år siden kulminerede i et arrangement den 4. februar, hvor DAMU's reenactment-soldater sammen med Jyske Landssoldater viste og fortalte om soldaternes kår i 1864. De blev suppleret med en 1864-rundvisning ved volden og museumspædagogiske tilbud. I alt gjorde mere end 200 mennesker brug af tilbuddet, selv om vejrforholdene var dårlige (dog ikke så elendige som i 1864). Generelt har det været vanskeligt at gennemføre arrangementer, da udearealerne omkring museet har været mudrede på grund af udgravninger og byggearbejdet med et adventure-golfanlæg. Det har begrænset mulighederne stærkt. Det største arrangement i perioden om "Bue og pil i vikingetiden" fandt sted i starten af august 2023. Det blev gennemført i samarbejde med vikingegruppen Opinn Skjold og den kendte eksperimentalarkæolog Harm Paulsen. Deres aktiviteter blev suppleret med tilbud fra museets skoletjeneste og vores "one dollar man", Nis Hardt. Dette arrangement, som også omfattede rundvisninger i den aktuelle udgravning med museumslederen, samlede mere end 300 gæster fra nær og fjern.

Arkæologien

Udgravningerne umiddelbart omkring besøgscentret, der forberedte både det omtalte minigolfanlæg og en udvidelse af den offentlige parkeringsplads i 2025, vakte stor opmærksomhed om museet. Archäologisches Landesamt (ALSH) fandt her spor efter to langhuse, der var orienteret mod Hærvejen og lå få hundrede meter foran Danevirkes port. De blev dateret til omkring år 1200 og dermed til Valdemarernes tid. Dette faldt fint i tråd med museets aktiviteter i foråret 2023, hvor der netop var blevet fokuseret på denne periode og Valdemar den Stores teglstensmur. DAMU understøttede atter ALSH ved at orientere jævn-

Bue og pil stod i centrum på Danevirke Museums største arrangement i sommeren 2023. Foto: DAMU/Sven Geissler.

ligt om udgravningens resultater på de sociale medier og organisere presse- og offentlighedsarbejdet. Fundet af de første huse med umiddelbar tilknytning til Danevirke vandt da også stor genklang – ikke mindst i de danske medier, hvor de endog blev til "breaking news".

Nyt museum

De interimistiske betingelser for Danevirke Museum vil fortsætte en stund, da byggestarten for den nye museumsbygning har måttet udskydes til oktober 2024. Aktuelt regner vi derfor med at kunne slå dørene op til den helt nye Danevirke-oplevelse i sommeren 2026. Den vil blive så meget desto større, idet Kreis Schleswig-Flensburg samtidig investerer massivt i den Arkæologiske Park ved museet. I slutningen af maj 2024 besluttede delstaten Slesvig-Holsten således at stille cirka 7,5 millioner kroner til rådighed til dette projekt. Dermed er der i alt samlet mere end 16 millioner kroner blandt andet til at oprette nye rundgange og et nyt informationssystem. Medio 2026 vil vi altså med støtte fra A.P. Møller Fonden og Augustinusfonden kunne byde vores gæster vel-

kommen til et helt nyt Danevirke-formidlingscenter og samtidig med Kreis' engagement til en opgraderet park foran museets dør inklusive nye parkeringsfaciliteter.

Lars Erik Bethge

Deutsches Archiv Nordschleswig

De gamle arkivbeholdninger, hvoraf nogle allerede er registreret i Arkibas, vil fortsat blive gennemgået og registreret, men foreløbigt stadig mest fotos. Næsten alle vores frivillige arbejder nu med Arkibas, og indtastningen af beholdningerne bliver løbende foretaget. Registreringerne vil dog stadig kræve noget tid, og især de helt usorterede, gamle arkiver og indleveringer fra dødsboer er meget tidskrævende. Blandt de arkivalier, der endnu ikke er behandlet, befinder der sig en række forskellige materialer, herunder efterladte materialer fra privatpersoner, familier, skoler og børnehaver og også fotoalbums.

Fundet af erindringer og en dagbog fra Jef Blume, medlem af det lille politiske råd for det tyske mindretal under nazitiden, ledte til et foredrag på nytårsmødet i Bund Deutscher Nordschleswiger i Sankelmark i januar 2024. Desuden findes en podcast om Jef Blume i Der Nordschleswigers nye podcastserie "Moin Nordschleswig", og en artikel om Jef Blume til Heimatkundliche Arbeitsgemeinschafts årsskrift er på vej.

Forespørgsler fra medlemmer af mindretallet, men også fra danske og tyske forskere og slægtsforskere er stigende. Der spørges om familiers oprindelse, biografiske data, om tidligere tyske bygninger og meget andet, og det glæder os meget. Vi har i øjeblikket åbningstid i arkivet hver torsdag mellem klokken 12 og 16 i museets åbningstid. Der er nødvendigt at tilmelde sig per e-mail på forhånd, men de fleste henvendelser kan dog løses over telefonen eller via en mailkorrespondance.

Den særudstilling, der i øjeblikket kan ses på Deutsches Museum Nordschleswig om den 9. april 1940, er meget velbesøgt og bliver målrettet efterspurgt af de besøgende, hvilket vi også er meget glade for. Særudstillingen kan ses frem til udgangen af august 2024.

Hauke Grella har udgivet en bog med titlen "100 Geschichten aus dem Deutschen Museum Nordschleswig". Bogen fortæller det tyske mindretals mangefacetterede historie ved hjælp af udvalgte genstande og de tilhørende historier. Den kan erhverves på museet, i de tyske biblioteker og i Haus Nordschleswig i Aabenraa.

For at bringe endnu mere historisk viden ud til folk, der ellers ikke er typiske museums- og arkivgæster, planlægges en museums-pubquiz

den 24. maj 2024, hvor alle var velkomne. Dette er en ny og anderledes måde at formidle historisk viden på.

Museet og Arkivet vil være repræsenteret på Knivsbergfesten den 15. juni 2024 og byde på guidede ture på bjerget og give indblik i begge institutioners arbejde.

Nina Jebsen

Forskningsafdelingen (FA) og Den Slesvigske Samling (DSS) ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig

Det har været et travlt år i historiegruppen. Vi har haft mange besøgende, holdt mange foredrag, modtaget mange besøgsgrupper og deltaget i mange arrangementer. I løbet af året er vore brugere for alvor vendt tilbage, og i Arkivet har der været omkring 300.000 søgninger via arkiv.dk, ligesom der har været mange personlige henvendelser per mail eller telefon eller ved personligt fremmøde hos os. Dertil kommer mange brugere i Den slesvigske Samling samt flere og flere studerende ved læsepladserne. I løbet af året har der været flere BA- og specialestuderende, som har benyttet materialet i Arkivet og/eller samlingen i deres undersøgelser.

Historiegruppens medarbejdere har deltaget i en række konferencer, messer, arrangementer og så videre. I marts 2023 deltog vi i Historiske Dage i København sammen med en række andre sønderjyske institutioner. Årets emne på standen var identitet i grænselandet med fokus på både dansk, tysk, frisisk og sønderjysk/slesvigsk identitet. Vi har også deltaget med indlæg ved Dansk Historikermøde 2023 på Aarhus Universitet og ved en stor international nationalismekonference på Københavns Universitet med titlen "War, nationalism and Defeat". I december arrangerede vi et seminar med forskere fra Danmark, Tyskland, Østrig og Polen om forskellige landes efterretningstjenesters ageren i det dansk-tyske grænseland. Konferencen er et led i et projekt, som støttes af den slesvig-holstenske landdag, hvor vi er i gang med at skrive en antologi om forskellige efterretningstjenesters overvågning af og kontrol med mindretallene i det dansk-tyske grænseområde. Igen i 2023 har vi været med til at arrangere et sommeruniversitet for danske, tyske og internationale studerende, som blev afholdt på Knivsbjerg med cirka 40 deltagere. Årets tema var "Borders as spaces of security and insecurity".

I løbet af året har vi afholdt mange arrangementer, som gennemgående har været velbesøgte. Her kan især fremhæves arrangementerne om visning af en dokumentarfilm om de tyske flygtninge i Danmark 1945-49, foredrag af Anke Spoorendonk om landdagsvalget i 2005, fore-

drag af Jon Thulstrup om tre generationer inden for det tyske mindretal og et arrangement sammen med SSF med visning af gamle Flensborg-billeder. I løbet af året har vi også haft nogenlunde succes med at holde lokalhistoriske foredrag i filialerne i Egernførde, Slesvig og i Husum.

I samarbejde med SSW har vi udgivet en opdateret udgave af den blå SSW-bog, der er skrevet af Martin Klatt og Jørgen Kühl.

Klaus Tolstrup Petersen er godt i gang med sit ph.d.-projekt, som blev påbegyndt 1. oktober 2021 med indskrivning på Aarhus Universitet. Arbejdstitlen er "Den sønderjyske bevægelse i Danmark 1864-1914 – det sønderjyske spørgsmål som katalysator for national identitet og selvforståelse", og projektet skrider frem som planlagt. I forårssemesteret 2023 underviste Klaus på Aarhus Universitet. Undervisningsforløbet var et valgfag på 4. semester af bacheloruddannelsen i historie, og titlen var "Kampen om Sønderjylland – nationalisme og nationale bevægelser i den dansk-tyske grænsestrid 1820-1920". Mogens Rostgaard Nissen er i gang med en historisk undersøgelse af samarbejdet mellem de sydslesvigske organisationer, med et særligt fokus på Det sydslesvigske Samråd.

Vi har igen i år modtaget en lang række bogdonationer til Den Slesvigske Samling. Blandt andet har vi modtaget større donationer fra Rigsarkivet, Tønder Seminarium og Stadtbücherei Flensburg, som vi er godt i gang med at inkludere i vores omfattende bogsamling. Tilsvarende har vi igen modtaget mange afleveringer til Arkivet – 35 i alt – og blandt de væsentligste kan nævnes en stor aflevering fra Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig dækkende perioden 1921-59, større afleveringer fra menighederne i Lyksborg og Helligåndskirken, mange dokumenter og tegninger fra arkitekten Allan Havsteen-Mikkelsen og et vigtigt fotoalbum fra Franz Wingender med billeder fra hans tid som soldat under 2. verdenskrig. Vi har i løbet af året opprioriteret vores anvendelse af Facebook-siden "Sydslesvig Historie", hvor vi løbende uploader billeder med tilhørende korte historier, og det har betydet, at vi nu har mere end 800 følgere.

Klaus Tolstrup Petersen og Mogens Rostgaard Nissen

Frøslevlejrens Museum

Besøgstal

Besøgstallet for 2023 ender på omkring 28.000. Det fortæller om en lille fremgang siden 2022 og samtidig om en meget velbesøgt sommer. Det er især her, at danskere i alle aldre besøger lejren. Vi forsøger dog at

tiltrække flere gæster ved forskellige tiltag i ydersæsonen. Vores nye projektør og foredragsaftener skal blandt andet være med til at løfte besøgstallet i de mørke måneder.

Igen i år var det især i sommermånederne, at størstedelen af vores gæster kom, og igen i år tilkøbte en stor del af dem vores tilbud om rundvisninger. Faktisk er rundvisningen "Port til Port" utrolig populær og får stor ros fra gæsterne.

Årets nyhed

Igen flere år har det været et stort ønske at få genskabt lyset i lejrens ikoniske projektør. Den sendte fra sin plads på hovedvagtårnet sit lange lys ned langs barakkerne fra lejrens begyndelse i 1944. Den lange tid på taget har dog også slidt på den originale projektør, der måtte tages ned i 2021. Den står nu beskyttet mod vejr og vind og skal

Projektøren tændt en mørk aften. Foto: Frøslevlejrens Museum, fotograf ukendt.

i fremtiden tænkes ind i kommende formidlingsgreb i lejren. Ønsket om at genskabe lyset fra hovedvagtårnets tag var dog stadig intakt. Derfor gik produktionen af en replika i gang. Det var ikke nemt, men med økonomisk hjælp fra Frihedsmuseets Venner's Fond lykkedes det. Til den traditionsrige markering 4. maj 2023 blev kopien af projektøren tændt, og lyset gled i løbet af aftenen ned langs barakkerne.

En projektør er bedst i mørke, så først i efterårsferien var der igen gang i dette symbol på overvågning og uvished. Tre aftenrundvisninger blev ledsaget af projektørens lys, der hele tiden belyste store dele af lejren. Der var stor interesse for at deltage, og projektøren bliver helt sikkert en del af formidlingen i fremtiden. Hvem ved, måske også et vartegn for lejren.

Foredrag og musik

2023 blev også året, hvor Frøslevlejrens Museum for alvor fik begyndt en foredragstradition. Der er mange gode fortællinger derude, som vi gerne vil bringe videre til gæsterne i Frøslevlejren. Derfor er der både forår og efterår en række foredrag, der giver flere forskellige vinkler på historien.

Foredragenes indhold har spændt vidt. Blandt andet: danske SS-vagter, der deltog i krigsforbrydelser, den tyske værnemagts gamle stillinger og anlæg i grænselandet, ophold i Gestapos kløer, tyverier fra Rigsarkivet, fortællingen om de såkaldte asociale KZ fanger og senest to foredrag om Fårhuslejren og efterkommere til dem, der sad i lejren. Flere af foredragene har været velbesøgte, og planlægningen af næste års foredragsrunde er i fuld gang.

2023 bød også på et musikalsk islæt, der tiltrak nye gæster til lejren. Det timelange værk "De Hvide Busser" er et bud på at videreformidle en historie, der ikke må glemmes. Koncerten er komponeret af Benjamin Koppel og er lavet på baggrund af interviews med overlevende fanger, hvor der er trukket citater med ind i musikken. En helt særlig oplevelse for dem, som var med til koncerten. Det gør vi gerne igen.

Modstandsdatabasen

Også i 2023 har medarbejdere fra Frøslevlejrens Museum været dybt involveret i arbejdet med Modstandsdatabasen. Dette arbejde med forespørgsler og opdateringer er vigtigt, og databasen er en markant kilde til perioden og et vigtigt redskab for alle, der arbejder med frihedskampen.

Nationale og internationale samarbejder

For Frøslevlejrens Museum er vidensdeling og afprøvning af nye formidlingstiltag en vigtig del af vores virke. Derfor passer det os godt, at vi i 2023 kom med i et nyt Interregprojekt, "Hope and Despair". Projektet er flerårigt, og deltagerne kommer fra mindstesteder og museer nord og syd for den dansk-tyske grænse. Neuengamme og Ladelund er nogle af de steder, vi nu arbejder sammen med og udveksler erfaringer med. Der er store forskelle, men samtidig finder vi også områder, hvor vi kan samarbejde.

Inden for landets grænser arbejdede vi i 2023 også sammen med Bilund Museerne og Museum Kolding om et formidlingstiltag, der har arbejdstitlen "De Sorte Busser". Vi vil fortælle om modstandskampen, tilfangetagelsen og fangenskab på en anderledes måde, hvor fortællingen allerede begynder på busturen. Målgruppen er i første omgang unge mennesker.

Med de mange nye tiltag håber vi, at lejrens historie bliver mere vedkommende for nye besøgende. Der er stadig alt for mange danskere, der ikke kender til denne del af vores historie. Det er vores ansvar at få ændret på dette.

Morten Teilmann-Jørgensen

Told- og Grænsemuseet

Ved museets sæsonåbning i foråret 2023 skiftede vi navn til Told- og Grænsemuseet. Navnet "Museum Oldemorstoff" var opstået i 2008, da det daværende Bov Museum indgik i den sønderjyske museumsfusion, fra 2008 til 2018 med ansvaret for indsamling, formidling, forskning og bevaring af genstande og historier fra "det sønderjyske landbrug".

Med overtagelsen af museumsamlingen fra Toldmuseet i København, der lukkede i 2011-12, er det besluttet, at museets fokus skal flyttes fra at have handlet om landbrugshistorie til i højere grad at fortælle om det særlige ved Grænselandet.

Til sæsonåbningen i 2023 kunne vi præsentere vores nye Mystery Room for børnefamilier eller måske bedsteforældre med børnebørn, som kan løse forskellige opgaver og få gode og aktive oplevelser sammen. Rummet kalder vi "Børnenes Toldkontor". Her kan børnene også klæde sig ud som gendarmere eller politifolk, og man kan lave sig et børnepas. Vi har også lavet et spritbådshjørne, hvor man kan fortælle sine børn om "dengang".

Museets "spritbåd", indviet i foråret 2023. Her kan gæsterne få sig "en tur med æ' spritte" og genopleve stemningen fra sejlturene på Flensborg Fjord.
Foto: Mads Mikkel Tørsleff.

Sæsonen 2023 gik sin gang med de faste ferieaktiviteter samt vores æbledag (de sønderjyske frugtsorter og deres historie arbejder vi stadig med), der som sædvanlig var gode tilløbsstykker.

I 2024 ændrer vi vores åbningstider en lille smule, blandt andet vil vi prøve at have åbent hver torsdag hele vinteren igennem. Vi indfører også – på de dage, hvor vi har åbent – to daglige omvisninger på museet, kl. 11.00 og 14.00, hvor betalende gæster kan deltage gratis.

Mads Mikkel Tørsleff

Museum Sønderjylland

Ændringerne i samfundsøkonomien fortsætter med at påvirke kulturinstitutionernes økonomi, herunder også Museum Sønderjyllands. De dramatiske stigninger i energipriserne, som indtrådte under budgetlægningen i efteråret 2022, klingede af i løbet af vinter og forår 2023. Priserne stabiliserede sig, men på et lidt højere niveau.

På det tidspunkt havde museet iværksat en række tiltag, nemlig stram udgiftsstyring, midlertidig lukning af tre museer, opsigelse af 11 medarbejdere og forberedelse af opsætning af solcelleanlæg finansieret via museets egenkapital.

Ad flere omgange lykkedes det at råbe Christiansborg op: I foråret åbnede kulturminister Jacob Engel-Schmidt to puljer: en til kompensations for øgede energiudgifter og en til investering i energioptimering. Museum Sønderjylland fik tilskud fra begge. Og sidst på sommeren havde museet foretræde for Folketingets kulturudvalg med henblik på at opnå en finanslovsbevilling til genåbning af de tre lukkede museer. Den faldt på plads sidst i november.

Parallelt med alt dette barslede en arbejdsgruppe nedsat af kulturministeren med en rapport vedrørende en museumsreform og en ny tilskudsmodel for de danske museer. Ifølge de fremlagte modeller stod Museum Sønderjylland til at miste mellem 18 og 25 millioner kroner af det statstilskud, som museet har haft siden amternes nedlæggelse i 2006.

Så galt gik det heldigvis ikke, og i maj 2024 indgik partierne en politisk aftale, der placerede Museum Sønderjylland, dets samlinger og grænselandets fortællinger på højeste tilskudsniveau. Denne politiske prioritering er af største betydning for Museum Sønderjyllands arbejde og for det dansk-tyske grænseland i det hele taget.

Museum Sønderjylland har siden 2004 haft driftsansvaret for driften af Historiecenter Dybbøl Banke og Den Selvejende Institution Dybbøl Mølle. Hen over året arbejdede museet og de to bestyrelser på en fornyelse af aftalerne med henblik på sammen med Sønderborg Kommune at løfte den væsentlige danske og europæiske historie, som knytter sig til Dybbøl Banke, Sønderborg Slot og Hertugernes Augustenborg.

Simon Møberg Torp, bestyrelsesformand

Axel Johnsen, direktør

Årsberetning 2023

Arbejdet med strategiske projekter

I tilknytning til Bevaringscenteret lancerede museet i 2023 med betydelig ekstern finansiering et tværkommunalt formidlingstilbud. Over en 18 måneders projektperiode tilbydes forløb til 60 skoleklasser. Projektet er forankret i museets enhed for Undervisning og Læring og er et vigtigt element i museets arbejde med målsætningerne i økonomi- og samarbejdsaftalerne med kommunerne. Der blev udarbejdet i alt fire undervisningsforløb med fokus på metoder og undersøgelser inden

for naturvidenskab, arkæologi og kulturhistorie. Forløbene er målrettet mellemtrin og udskoling, og med støtte fra de sønderjyske kommuner til at dække bustransporten kunne de første klasser fra de sønderjyske kommuner melde deres ankomst i løbet af efteråret. Udviklingsfasen løb ind i 2024, og de foreløbige evalueringer fra lærere og elever peger entydigt i retning af, at der er skabt et undervisningstilbud af høj klasse.

Helhedsplanen for Kunstmuseet i Tønder med et budget på 79,2 millioner kroner havde ved årets udgang opnået 56,3 millioner kroner i intern og ekstern finansiering. Efter drøftelser med Tønder Kommune og fondene bag de to væsentligste bidrag arbejder museet med en tilpasning af projektet med henblik på igangsætning af projektet i 2024. Museum Sønderjylland tvystarterede processen ved at købe ejendommen Kongevej 49 for at give plads til en ny og bedre ankomst til museet i Tønder.

Museum Sønderjyllands samarbejde med Aabenraa Kommune omkring udarbejdelsen af et nyt prospekt for et museumsbyggeri på hav-

Skoleelever på besøg i Bevaringscenter Sønderjylland. Med støtte fra de fire sønderjyske kommuner lancerede museet fire formidlingstilbud i trekanten mellem naturvidenskab, arkæologi og kulturhistorie. Over en projektperiode på 18 måneder deltager 60 skoleklasser. Foto: Museum Sønderjylland.

nen i Aabenraa er færdiggjort. Projektet er dybt forankret i kommunens planer om en omdannelse af havnen i Aabenraa. Museet vil i de kommende år sammen med Aabenraa Kommune afsøge mulighederne for bidrag fra de store filantropiske fonde.

Museets udviklingsprojekt omkring formidlingen i Gram Lergrav fortsatte, og ved årets udgang var planerne bragt så langt, at Miljøstyrelsen havde godkendt udstykningen. Godkendelsen omfattede 7,9 ha af det ønskede areal på 14,6 ha, og der blev kun givet tilladelse til ophævelse af fredsskovpligten på dele af grunden. En ny aftale med ejeren om en reduceret købspris blev indgået. Udstykning, ophævelse og tinglysning har vist sig at være en betydeligt mere krævende og langvarig bureaukratisk proces end forventet. Erhvervelsen af grunden gør det muligt for museet at gå videre med udviklingsplanerne inden for de muligheder, som nu er givet.

Museets bestyrelse vedtog den 18. marts 2024 en ny fireårig strategi for museet, der viderefører prioriteringen af udviklingsplanerne og lancerer nye indsatser. Også på dette punkt er det af betydning, at museet har en egenkapital, der giver mulighed for at foretage prioriteringer.

Bevaringscenter Sønderjylland

Efter årene med byggeri og indflytning begyndte Bevaringscenter Sønderjylland i løbet af 2023 at finde sin plads som en del af museets drift. Enkelte udestående opgaver i forbindelse med ibrugtagningen blev løst i 2023, herunder en tilpasning af ventilationsanlægget, så det nu opfylder alle myndighedskrav. Med flytteprojektets ophør overgik processen til en oprydningssfase med forberedelse af flytninger til bevaringscentret i de kommende år af den arkæologiske samling i Haderslev og genstandene i Christiansfeld.

Bevaringscentrets rolle i forbindelse med udstillingsprojekter – fremfindelse og klargøring af genstande til museets udstillingssteder – blev indledt med succes, og den helt store prøve var forberedelserne til udstillingen *Sønderjyderne* og *Den Store Krig* på Sønderborg Slot. Meget af udstillingen blev til i bevaringscentret, hvor samlingsfolk, formidlere, historikere og konservatorer arbejdede sammen om opgaven gennem nogle intense måneder i løbet af 2023.

Arbejdet med museets samlinger blev også i 2023 præget af uventede hændelser. I oktober ramte en stormflod de østjyske kyster, og der måtte med stor hast rykkes ud for – så godt som muligt – at tage hånd om samlinger fra lavtliggende rum på Cathrinesminde Teglværk, Sønder-

borg Slot og Kulturhistorie Aabenraa. Kort før årsskiftet til 2023 havde Haderslev Kommune dertil opsagt låneaftalen vedrørende Slesvigske Vognsamling med henblik på en nedlæggelse af det kommunale museum på Simmerstedvej. Det betød, at cirka 45 hestevogne foruden en del løsøre, der tilhører Museum Sønderjylland, med kort varsel skulle leveres tilbage inden udgangen af 2023. Den opgave kom til at lægge beslag på en stor del af samlingsenhedens og historieenhedens ressourcer i 2023, hvor vognene blev flyttet til museets magasinbygning i Christiansfeld. Konsekvensen blev samtidig, at det ikke længere er muligt at skabe plads til Museum Sønderjyllands samling i Bevaringscenter Sønderjylland, som det oprindeligt var tanken. Låneaftalen med Haderslev Kommune betød, at de 45 hestevogne ikke indgik i de pladsberegninger, der lå forud for bevaringscentrets etablering. Skal visionen om at samle Museum Sønderjyllands samlinger ét sted blive til virkelighed, vil det kræve en udvidelse af Bevaringscenter Sønderjylland.

Den arkæologiske virksomhed

Også på dette område er museet påvirket af de voldsomme forandringer i verden. Overalt i samfundet er der bestræbelser i gang på at modvirke klimaforandringerne gennem grøn omstilling. Og inflationen og krigen i Ukraine har øget behovet for alternative varmekilder. Disse vigtige samfundstiltag indebærer ofte gravearbejde, der involverer museets arkæologiske enhed.

Det prægede også arbejdet i Sønderjylland og Kolding Kommune i 2023. En stor del vedrørte traceer til nedgravning af rør til transport af biogas eller fjernvarme, vejtraceer i forbindelse med anlæggelse af solcelleparker og kloakeringsarbejder i byerne. Men også lange traceer til anlæggelse af nye cykelstier var der adskillige af. Traceer er ofte smalle, og det er naturligvis begrænsede indblik, man kan få ved at følge gravemaskinernes afgravninger i lange baner. Men ofte giver arbejdet et forbavsende stort udbytte og giver os indblik i bebyggelser og anlæg, vi ellers ikke ville have vidst noget om.

Et af årets store projekter var nedgravningen af et højspændingskabel mellem Bredebro og Kassø (vest for Hjorkær). Traceet var 28 km langt, og bortset fra enkelte steder, hvor kablet skulle underbores, skulle der afgraves et 7 m bredt tracé langs hele strækningen. Kablet forløber tværs igennem det sønderjyske midtland, områder vi kun sjældent får et så sammenhængende arkæologisk billede af. Overraskende stammede de afdækkede spor fra bebyggelser fra middelalderen. Da de lå i

tilknytning til eller i nærheden af eksisterende bebyggelser, Korup, Asset og Kassø, kan fundene sige noget om disse landsbyers udbredelse i middelalderen. Helt specielt var fundet af tre ukendte 1600-tals gårde liggende på en række nær Kassø. I nærheden af Kassø udgravedes desuden en del af en såkaldt tuegravplads fra førromersk jernalder, hvilket kom til at passe fint med, at museet i 2023 var medudgiver af en bog om tuegravpladser i Nordeuropa, blandt andet i Sønderjylland.

Et andet tracé af denne karakter var den 17,9 km lange biogasledning fra Selskær til Pottetehuse i området mellem Vamdrup og Øster Lindet. Her blev der ved prøvegravningerne lokaliseret tre bebyggelser, hvoraf to var fra middelalderen, mens den tredje, ved Vamdrup Mølle, dateres til yngre jernalder.

Året har desuden budt på en del udgravninger relateret til et af Danmarks største solcelleanlæg, placeret ved Viuf-Håstrup i den nordlige del af Kolding Kommune. Ved disse anlæg er det kun vej- og teknikanlæg samt vendepladser, der skal undersøges, idet placering af solcellerne ikke ødelægger meget. På det store område fandtes flere bopladser fra ældre jernalder, og trods det, at området nu bliver massivt dækket af solcellepaneler, har vi fået et vist indblik i forhistorien i området.

I Tønder har museet i et par år været involveret i arkæologisk arbejde i forbindelse med udskiftning af de gamle kloakrør, hvilket i 2022 blandt andet førte til fundet af en del af Tønders gamle havnefront. Arbejdet med udskiftningen af rørene i Tønder fortsatte i 2023, men det var et anlægsarbejde af en noget mere omfattende karakter, der kom til at kræve en del af enhedens tid i 2023, nemlig det store klimatilpasningsprojekt omkring Jomfrustien i Haderslev. Det var forhåbningen, at det ville lykkes at få styr på den store kanal, der i middelalderen blev gravet nord om Haderslev for at lede noget af vandet fra Haderslev Dam rundt om byen og ud i fjorden. Det lykkedes under meget vanskelige arbejdsforhold at finde forskellige dele af de plankesatte sider på kanalens sydside i de mange små og store huller, der blev gravet i området, ligesom det også lykkedes at finde rester af den nordlige afgrænsning. Udgravningerne er fortsat ind i 2024, og der er ingen tvivl om, at de mange arkæologiske iagttagelser i de kommende år vil bidrage betydeligt til vores viden om Haderslevs udvikling igennem middelalder og nyere tid.

Også i Aabenraa skulle der lægges nye kabler og rør, denne gang inde på Skt. Nicolai Kirkegård. Her har museet også fulgt traceerne og har udgravet de skeletter, der blev berørt af gravearbejdet, i alt 23. Et af disse skeletter viste sig at være helt specielt. Det drejede sig om de des-

Røntgenfoto af de fine, snoede kobbertråde, der danner Jomfrukronen fra Aabenraa. På billedet ses også et kistehåndtag. På det løsfundne kranie fra kirkegården ses grønne mærker efter kobber, der går i en krans omkring kraniet. Disse jomfrukroner var åbenbart almindeligt brugt på kirkegården ved Skt. Nicolai Kirke.

Foto: Museum Sønderjylland.

værre ret ødelagte rester af en kvinde, der var blevet begravet med en såkaldt dødekron eller jomfrukrone på hovedet. Det er en særlig hue, brugt i forbindelse med begravelser i 16- og 1700-tallet, udsmykket med perler og sirligt udformede metaltråde i guld, sølv eller kobber. Det fine fund ligger nu hos konservatorerne i Bevaringscenter Sønderjylland, hvor det afventer videre behandling, inden det kan vises frem.

Publikum og formidling

I 2023 har der været fokus på at udvikle og lancere nye forretnings- og formidlingsformater, både til museets eksisterende målgrupper og til museets nye forretningsområde B2B.

Med ansættelsen af en ny medarbejder i 2022 har det i 2023 været muligt at tiltrække nye kundetyper, særligt inden for B2B-segmentet. Blandt de mange forskellige nye formater til virksomheder kan eksempelvis nævnes Udenrigsministeriets to-dages arrangement på Sønderborg Slot og afholdelsen af revisionsfirmaet Beierholms firmaarrangement på Cathrinesminde Teglværk.

Museum Sønderjylland holdt som en konsekvens af energi- og inflationskrisen tre museer lukket, heriblandt Cathrinesminde Teglværk. Dette bragte det årlige arrangement "Det levende Teglværk" i fare. Her tog museets mere end 50 frivillige på Cathrinesminde med opbakning fra Museum Sønderjylland sagen i egen hånd og dannede foreningen Det Levende Teglværk, som lykkedes med at fundraise og gennemføre arrangementet. Arrangementet tiltrak over 1.400 gæster i tre dage.

På Museum Sønderjyllands øvrige museer blev der også lanceret nye aktiviteter og formidlingsformater. Her kan blandt andet nævnes en to-dages fossil miniferie i Gram Lergrav i samarbejde med Gram Slot, Spis Sammen-aftener på museet i Tønder og Det Lille Sønderjyske Kafebord på Højer Mølle.

I december 2023 afholdt Museum Sønderjylland i samarbejde med CPH Event et julemarked på Sønderborg Slot. Det blev en stor succes med over 80 udstillere og 5.000 besøgende på tre dage.

Økonomi og Drift

Museet havde forventet, at det solcelleprojekt, der blev igangsat i efteråret 2022, ville være afsluttet i løbet af 2023, og at de tre anlæg i henholdsvis Haderslev, Rødekro og Tønder ville have været i fuld drift ultimo 2023. Uventede forhindringer og lange sagsbehandlingstider forsinkede også her processen. Tagkonstruktionernes bæreevne måtte undersøges af en certificeret statiker og projekterne tilpasses, inden der kunne opnås byggetilladelser. Derudover måtte Museum Sønderjylland sikre sig, at museet ikke ville blive skattepligtig ved salg af overskydende elproduktion. Dette spørgsmål blev først afklaret sidst på året. Alt dette gjorde, at museet ikke opnåede den ønskede reduktion af el-forbruget i 2023. Heldigvis stabiliserede elpriserne sig på et væsentligt lavere niveau end forventet, så de budgetmæssige konsekvenser var til at overskue.

Implementeringen af museets Facility Management-system, Dalux, blev ligeledes afsluttet i 2023, hvor museets forvaltere påbegyndte brug af systemet. Implementeringen af museets GDPR-compliance system, ComplyCloud, blev også afsluttet i 2023, og et fast årshjul er med til at sikre, at reglerne overholdes. Museum Sønderjyllands økonomisystem er integreret i Haderslev Kommunes, så da kommunen valgte at skifte til et nyt system, fulgte Museum Sønderjylland med. Det betød, at der i en længere periode inden årsskiftet ikke kunne bogføres og sendes regninger med videre.

Et andet arrangement på Sønderborg Slot var en historisk dag den 11. november 2023 med 1. verdenskrig som tema, hvor William Borchardt (t.v.) og Kasper Freisleben stod vagt ved porten. Begge er medlemmer af formidlingsgruppen "Westfront 1916", og hjelmovertræk og skulderstropper indikerer, at de tilhører Füsilier-Regiment Nr. 86, hvis III bataljon i 1914 havde kaserne på Sønderborg Slot. Foto: Peter Borchardt.

Udstillinger

I 2023 åbnede Museum Sønderjylland fem nye særudstillinger på fire museer.

Sønderjyderne og Den Store Krig

27.4.2023 – 26.10.2025 på Sønderborg Slot: Den stort anlagte udstilling om sønderjydernes deltagelse i 1. verdenskrig er museets hidtil største udstillingssatsning siden udstillingen *100 år med Danmark*, der åbnede i 2019. Den Store Krig er både skelsættende verdens- og sønderjysk historie på en og samme tid. I udstillingen portrætteres sønderjyske skæbner og deres oplevelser i 1. verdenskrig på slagmarken og på hjemmefronten gennem fortællinger og genstande fra samtiden. Udstillingen bygger på museets enorme samling og ikke mindst den nyeste viden, museet har fået gennem arbejdet med hjemmesiden "Den Store Krig 1914-1918," hvor over 12.000 krigsdeltageres personlige data er blevet digitaliseret gennem mere end ti år.

I nederlagets skygge. Guldalderens glemte kunstnere

11.5.2023 – 17.9.2023 på Kunstmuseet Brundlund Slot: Med udstillingen satte Kunstmuseet Brundlund Slot fokus på en række af de malere, der kom i klemme mellem ideologi, smag og de dansk-tyske krige i 1800-tallet. Udstillingen er lavet i et tæt samarbejde med kunsthistoriker, ph.d. Sine Krogh og i tilknytning til forskningsprojektet *I nederlagets skygge* på Syddansk Universitet.

Sengetid

09.6.2023 – 07.1.2024 på Kunstmuseet i Tønder: I udstillingen vises værker af kunstnerne Adam Christensen og Ursula Reuter Christiansen. Udstillingsideen og titlen er opstået, da begge kunstnere har arbejdet med senge, soveværelser og det intime i forskellige portrætteringer. Udstillingen er en videreudvikling af udstillingen *You Might Wanna Stay Over* på Rønnesbækholm.

Rensdyrjægerne fra Jels – de første moderne mennesker i Sydskandinavien

01.9.2023 – 11.8.2024 på Arkæologi Haderslev: De første spor fra rensdyrjægerne i Danmark blev fundet, da skolelæreren og amatørarkæologen Jørn Fynbo i 1968 var på tur ved sydsiden af Jels Oversø. Her fandt han et sært stykke flint. Flintstykket var hugget til med en meget krum spids i den ene ende. Efter at have læst sig ind på emnet fandt

Jørn Fynbo ud af, at der var tale om en "Zinken" – Hamburgkulturens universalredskab. Dette er blevet til en udstilling, der fortæller om sporene fra de første moderne jægere i Sydslesvig og deres evner til at jage rensdyr med flintvåben for mere end 14.000 år siden.

EN COLLAGE. Franciska Clausen 125 år

12.10.2023 – 31.8.2025 på Kunstmuseet Brundlund Slot: Den 7. januar 2024 er det 125 år siden, at billedkunstneren Franciska Clausen kom til verden i Aabenraa. På Kunstmuseet Brundlund Slot tog Museum Sønderjylland i oktober 2023 forskud på jubilæumsåret med en ny stor udstilling om den lokale kunstner med det internationale udsyn. På Brundlund Slot kan man gennem hele jubilæumsåret opleve en udstillingscollage, der giver indblik i de mange forskellige former for værker, som Franciska Clausen skabte gennem hele livet.

Udstillingen "En collage – Franciska Clausen 125 år" på Kunstmuseet Brundlund Slot var omdrejningspunktet for Aabenraa Kommunes fejring af den prominente kunstner. Ved åbningen talte borgmester Jan Riber Jakobsen, der ses yders til højre. I midten ses formanden for Fonden Franciska Clausens Samlinger, Peter Siefert-Clausen, foran en model af kunstnerens nu nedrevne pragtvilla. Foto: Museum Sønderjylland.

Forskning og publikationer

- Appel, Charlotte og Carsten Porskrog Rasmussen: "Reformation and Power State, 1323-1660". I Mary Hilson, Bjørn Poulsen og Thorsten Borring Olesen (red.): *A History of Denmark from the Viking Age to the 21st Century*, Aarhus 2023, s. 171-223.
- Berg, Christina: "Udgravningen i Perlegade og Sønderborgs historie i middelalderen", *Arkæologi i Slesvig/Archäologie in Schleswig*, Band 19, 2022, s. 331-344.
- Brøgger, Søren, og Anders Hartvig, Pernille Kruse og Mette Sørensen: "Skoven der blev ryddet – bebyggelsesudvikling på Sundeved i perioden yngre germansk jernalder til højmiddelalder", *Gefjon*, bind 8, 2023, side 90-123.
- Christensen, Lisbeth: "The Olger Dyke. An Early Romans Iron Age Linear Earthwork in Denmark", *Offas Dyke*, vol. 5, 2023, s. 19-50.
- Rose, Helene Agerskov, Arjan Louwen og Lisbeth Christensen: "Beyond urnfields – an introduction". I Helene Agerskov Rose, Arjan Louwen og Lisbeth Christensen (red.): *Beyond urnfields. New Perspectives on Late Bronze Age – Early Iron Age Funerary Practices in Northwest Europe*, Kiel 2023, s. 11-15.
- Christensen, Lisbeth: "The Early Pre-Roman Iron Age urn grave tradition of southern Jutland". I Helene Agerskov Rose, Arjan Louwen og Lisbeth Christensen (red.): *Beyond urnfields. New Perspectives on Late Bronze Age – Early Iron Age Funerary Practices in Northwest Europe*, Kiel 2023, s. 17-32.
- Eisenschmidt, Silke: „Højhave – ein reich ausgestattetes Frauengrab der jüngeren Wikingerzeit bei Hadersleben“, *Arkæologi i Slesvig/Archäologie in Schleswig*, Band 19, 2022, s. 273-294.
- Elstrup, Mette: "Mysterier om hvaler i Danmarks fortidshav". I Charlotte B. Thøstesen, Kasper Rathjen og Johanne K. Eriksen (eds.): *Havets mysterier*, 2023, side 223-234.
- Fichte, Almut: „Geheimnisvolle Gräben am Nübeler Noor“, *Arkæologi i Slesvig/Archäologie in Schleswig*, Band 19, 2022, s. 167-183.
- Finseth, Rune: "Georg Jacobsen – medieringen af El Greco via Cézanne". I Anne Gregersen (red.): *El Greco og nordisk modernisme*. Berlin/Frederikssund, 2023, side 246-255.

- Finseth, Rune: "Forord." I *En anden surrealisme*. Tønder 2023, side 8-16.
- Hartvig, Anders: "Detektorafsøgning ved Petersborg", *Arkæologi i Slesvig/Archäologie in Schleswig*, Band 19, 2022, s. 241-254.
- Jensen, Mads Leen: "Den sidste urnegrav fra Tombølgård – en jernaldergrav med træskrin og en bronzealder celt", *Arkæologi i Slesvig/Archäologie in Schleswig*, Band 19, 2022, s. 345-363.
- Ketelsen, Solveig: „Die Siedlungsstruktur auf Als in der älteren Eisenzeit“, *Arkæologi i Slesvig/Archäologie in Schleswig*, Band 19, 2022, s. 133-153.
- Kloos, Stefanie, Pernille Kruse, Ingo Lütjens, Lilian Matthes, Mette Nissen, Ralf Opitz og Tobias Schade (red.): *Arkæologi i Slesvig / Archäologie in Schleswig*, Bd. 19, 2023.
- Knudsen, Bodil Møller, Lennart S. Madsen, og Frauke Witte (red.): *Potter, krukke og fad. Lokalt fremstillet lertøj i Danmark og Hertugdømmerne 1600-1850*, Museum Sønderjylland 2023.
- Kristensen, Jens Tang: "Surrealism in Denmark – The run-up to Cobra". I Marieke van Zuilichem (red.): *Wij Kussen de aarde – deense moderne Kunst 1934-1948*, Amstelveen 2023, s. 10-35.
- Kristensen, Jens Tang: "Chok – Vilhelm Bjerke Petersen og hans surrealismeudstilling på Den Frie i 1935". I Rune Finseth (red.): *En anden surrealisme*, Tønder 2023.
- Kristensen, Jens Tang: *Svend Wiig Hansen – Med kunsten i kroppen*. København 2023.
- Kristensen, Jens Tang: *Bang, Guttormsen og Heiberg retrospekt – Tre kunstnere i et avantgarde- og receptionshistorisk lys*. København 2023.
- Linaa, Jette og Frauke Witte: "Materialer og ressourcer i Danmark og nærmeste områder". I Bodil Møller Knudsen, Lennart S. Madsen og Frauke Witte (red.): *Potter, krukke og fad. Lokalt fremstillet lertøj i Danmark og Hertugdømmerne 1600-1850*, Museum Sønderjylland 2023, s. 23-29.
- Matthes, Lilian: "Guldet fra Gallehus", *Sønderjysk Månedsskrift*, nr. 5, 2023, s. 171-181.
- Poulsen, Anna Egelund og Helene Agerskov Rose: "Aarupgaard tuegravplads gennem 75 år", *Arkæologi i Slesvig/Archäologie in Schleswig*, Band 19, 2022, s. 155-165.

- Rose, Helene Agerskov, Arjan Louwen og Lisbeth Christensen (red.): *Beyond urnfields. New Perspectives on Late Bronze Age – Early Iron Age Funerary Practices in Northwest Europe*. Kiel 2023.
- Rose, Helene Agerskov og Anna Egelund Poulsen: "Revisiting Aarupgaard urnfield in southern Jutland, Denmark". I Helene Agerskov Rose, Arjan Louwen og Lisbeth Christensen (red.): *Beyond urnfields. New Perspectives on Late Bronze Age – Early Iron Age Funerary Practices in Northwest Europe*, Kiel 2023, s. 81-92.
- Schmidt, Sally Schlosser: "De lyse skygger. Om tre af de 'europæere', der fandt nåde for Hannovers blik". I Sine Krogh (red.): *I nederlagets skygge. Andre kunsthistorier om 1800-tallet*. Museum Sønderjylland 2023.
- Vognsen, Frederik Lyng: *Ret, magt og besiddelse. Konflikter om borttagelse i dansk senmiddelalder, 1400-1536*, Odense 2023.
- Vognsen, Frederik Lyng: "Et mystisk havkort? Søuhyrer, havdyr, praktisk navigation og Olaus Magnus' "Carta Marina" (1539)". I Thøstesen, Charlotte Bie og Kasper Rathjen (red.): *Havets Mystrier. Myter, virkelighed og videnskab*, Esbjerg 2023, s. 73-83.
- Vognsen, Frederik Lyng: "Borttagelse og semantik. Borttagelsesverber som sprogligt virkemiddel i krøniker fra 1400-tallet", *Danske Studier*, 2023, s. 5-20.
- Vognsen, Frederik Lyng: "Der følger jo meget med Søfarten. Sygdom og helbred i kaptajnskone Dorothea Nissens Kina-dagbøger, 1863-1867", *Sønderjyske Årbøger*, 2023, s. 47-70.
- Witte, Frauke: "Lertøj fra Slesvig og Holsten". I Bodil Møller Knudsen, Lennart S. Madsen og Frauke Witte (red.): *Potter, krukke og fad. Lokalt fremstillet lertøj i Danmark og Hertugdømmerne 1600-1850*, Museum Sønderjylland 2023, s. 172-189.

Museets besøgs- og aktivitetstal

Museum Sønderjyllands samlede besøgstal i 2023 var 191.118. Tallet omfatter både Museum Sønderjyllands egne institutioner og Historiecenter Dybbøl Banke og Dybbøl Mølle, som Museum Sønderjylland har drevet i henhold til driftsaftaler fra henholdsvis 2009 og 2004. Tallet omfatter også de museer, som midlertidigt måtte lukkes i 2023 på grund af energikrisen. Hvis disse museer havde været åbne, ville tallet formentlig have været cirka 15.000 gæster højere (de tre steder besøgs-

tal i 2022). Tallet omfatter også publikums deltagelse i foredrag, omvisninger og undervisning uden for museerne.

Sønderborg Slot nåede et besøgstal på 60.409 besøgende, hvilket er det højeste tal siden 100-års jubilæet for Genforeningen i 2020 og 150-års jubilæet for 1864 i 2014. Besøgstallet må i hovedtræk tilskrives

	Gæster 2023	Gæster 2022	Gæster 2021	Gæster 2020	Gæster 2019
Sønderborg Slot	60.409	51.912	34.789	60.857	52.960
Cathrinesminde Teglværk	3.473	16.867	16.453	8.341	17.486
Kulturhistorie / Kunst Tønder	17.341	19.631	12.916	20.438	27.340
Højer Mølle	15.400	10.919	10.734	11.843	7.892
Drøhdes Hus	0	1.665	1.269	2.087	2.688
Arkæologi Haderslev	13.488	10.939	4.610	3.728	6.710
Kulturhistorie Aabenraa	221	846	808	1.494	2.656
Kunstmuseet Brundlund Slot	16.782	17.742	35.869	8.406	15.108
Naturhistorie og Palæontologi	6.146	8.328	6.403	10.620	6.123
Bevaringscenter Sønderjylland	416	501			
Online arrangementer	1.971				
Besøgende i alt på museet besøgssteder	135.647	139.350	123.851	127.814	138.963
Foredrag, rundvisninger og uv-besøg ved museets medarbejdere uden for museets fysiske rammer	4.657	6.341	4.938	13.382	13.048
Besøgstal for Museum Sønderjylland	140.304	145.691	128.789	141.196	152.011
Historiecenter Dybbøl Banke	37.000	43.961	50.648		
Dybbøl Mølle	13.814	17.195	21.605		
Besøgstal inkl. Historiecenter Dybbøl Banke og Dybbøl Mølle	191.118	206.847	201.042		

udstillingen *Sønderjyderne og Den Store Krig* i kombination med et udførligt arrangementsprogram og lanceringen af det store julemarked i december. Museet i Tønder havde 17.341 gæster, hvilket er en lille nedgang. Til gengæld tog Højer Mølle et stort spring opad fra 10.919 til 15.400 gæster, hvilket må tilskrives, at den storstilede forskønnelse af Højer by nu er bragt til ende og tiltrækker mange turister. Desuden er Højer Mølle med café blevet et yndet udflugtsmål for kommunens borgere. Arkæologi Haderslev nåede et besøgstal på 13.488. Online-salget af arrangementer er i kraftig fremgang og nåede op på 1.971.

I løbet af året deltog 7.505 skoleelever i museets forskellige forløb. Eleverne kom fra daginstitutioner, grundskolen, ungdomsuddannelser og videregående uddannelser – cirka 76 % fra grundskolen. Med 100 grupper tegnede Arkæologi sig for flest skolebesøg, efterfulgt af Sønderborg Slot med 59 grupper, Museerne i Tønder med 36 grupper, Højer Mølle med 34 grupper, Gram Lergrav med 30 grupper og Kulturhistorie Aabenraa, Bevaringscenter Sønderjylland og Cathrinesminde Teglværk med henholdsvis 9, 6 og 6 grupper. 56 elever deltog i helårsforløbet ved Billedskolen på Brundlund Slot.

Axel Johnsen

Rigsarkivet Aabenraa

Rigsarkivet i Aabenraa oplevede i 2023 flere udskiftninger på personalefronten, idet arkivar Aya Thygesen fik arbejde ved Rigsarkivet i Odense og teamleder Mads Kyvsgaard Mogensen ved Rigsarkivet i København, mens Bo Johannsen fratrådte efter længere tids sygdom. Sidstnævnte blev efterfulgt af driftskoordinator Tommy Møller.

Modtagelse af arkivalier

Der indkom i 2023 udelukkende mindre afleveringer. Blandt foreningsarkiverne kan nævnes sager fra Aabenraa Musik- og Kunstforening, Aabenraa Lokal-TV, et supplement til Aabenraa Skyttelavs arkiv og en protokol fra Sønderjysk Hjælpefond i Bjolderup Sogn. Af private personarkiver afleveredes kun et fragment af oberst Aage Hartz' arkiv og en foreløbig uidentificeret brevsamling fra 2. verdenskrig fra Røddingeggen. Dertil kom sager fra familien Michelsen på Kolstrupgård, afleveret af Museum Sønderjyllands Mediarkiv. Samlingen af topografica blev forøget med sager fra Grønnebækgård i Øster Løgum Sogn. Endelig indkom protokoller fra Nybøl fattigkasse.

Læsesal, fotografering og formidling

Læsesalen havde 900 besøgende, der afstedkom 1.383 ekspeditioner, begge dele lidt flere end i 2022. Der blev på ny behandlet talrige ansøgninger om adgang til egne oplysninger og ansøgninger om øvrigt arkivadgang.

De to hold af frivillige fotografer fortsatte deres affotografering af arkivalier blandt andet enesteministeralbøger.

Der blev afholdt tastedage ni torsdage med gennemsnitligt en halv snes deltagere samt en tastefest i marts, hvor frivillige taster mødtes for at indtaste danske modtagere af Sankt Helena-Medaljen for deltagelse i Napoleonskrigene. Ni andre torsdage var der frivillig vejledning på læsesalen, hvor en trofast kreds af erfarne slægtsforskere og ejendomsfolk hjalp nybegyndere i faget.

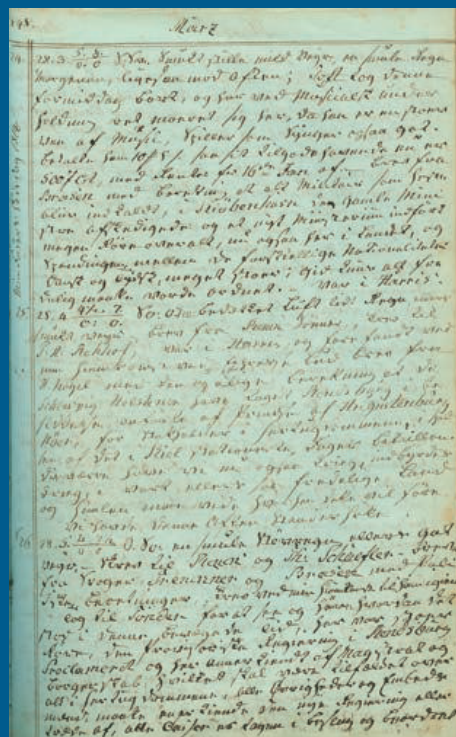
De historiske foredrag samlede fortsat mellem 20 og 30 deltagere, hvilket stadig var noget lavere end før coronatiden. Museumsleder Mads Mikkel Tørsleff fortalte om Grænsegendarmeriet 1839-1953, mens forskningsleder Jon Thulstrup fremlagde resultater fra sin ph.d.-afhandling om det tyske mindretal fulgt gennem tre generationer i 1900-tallet med særligt henblik på Tinglev. Forskningsleder Hans Schultz Hansen markerede 175-året for Treårskrigen udbrud i 1848 med en beretning om Prins Frederiks kup mod fæstningen i Rendsborg og 100-året for stormfloden i 1923 og katastrofen i Rejsby. Universitetslektor Thomas Wegener Friis tog den nyeste tid op med en redegørelse for overvågning i grænselandet under den Kolde Krig. De sidste foredrag var også en jubilæumsmarkering, nemlig 250-året for det dansk-russiske mageskifte i 1773, hvormed hele Holsten blev samlet under den danske konge. Forhenværende forsknings- og arkivleder Lars N. Henningsens foredrag blev hørt af 75 deltagere og var arrangeret i fællesskab med Historisk Samfund Aabenraa Kreds.

Udstillingen i anledning af 100-året for Genforeningen blev nedtaget og erstattet med en ny stående udstilling med fotostater af 12 arkivalier af "enestående national betydning" i Rigsarkivet Aabenraas samlinger. Udstillingen var udarbejdet af Hans Schultz Hansen på grundlag af tekster om arkivalierne i Landsarkivet for Sønderjyllands jubilæumsbog fra 2008. Følgende arkivalier bliver vist, beskrevet og illustreret: Aabenraa bys skrå 1335, Fladstendagbogen, Vonsild kirkebog, den kongelige statholders sag om Uwe Jens Lornsen 1830/31, kniplingskræmmer Jens Wulffs dagbøger, danske sønderjyders adresse om Paragraf Fem til kong Wilhelm af Preussen 1869, tegning af et aldrig opført tårn

Rigsarkivet

Kniplingskræmmer Jens Wulffs dagbog

Jens Wulff malet 1840 af Hans Andreas Kier. MSJ Mediearkiv.

Wulffs "jubilæumsdagbog" 1855-57. RAA foto.

Blandt skattene i Rigsarkivet Aabenraas samling af private arkiver er kniplingskræmmer Jens Wulffs dagbøger. Jens Wulff blev født i Brede i 1774. Han begyndte at føre dagbog i 1804, og det blev han ved indtil få dage før sin død i Brede i 1858. Dagbøgerne rummer utallige notiser om vind og vejr, familiebegivenheder, lokale forhold i Vestslesvig, Wulffs landbrug og kniplingshandel, som er vigtige for lokalhistorien og Slesvigs økonomiske historie. Nok så interessante er imidlertid Wulffs refleksioner over politiske, nationale og religiøse forhold.

Religiøst hørte Wulff til blandt de rationalistisk indstillede, der gerne ville hjælpe medmennesker i nød. Også politisk tilhørte Wulff det sene 1700-tal og det tidlige 1800-tal. Han var "gamelliberal" og så med velvilje på den sene danske enevældes inddragelse af den velstående del af befolkningen i statens styre ved oprettelsen af rådgivende stænderforsamlinger.

Wulff var den oplyste kongemagts støtte. Særlig Christian 8. satte han meget højt – og det blev gengældt, da kongen i 1846 gav ham fortjenestmedaljen og i 1847 aflagde et besøg hos Wulff i Brede.

Wulff stod fremmed over for de nationale bevægelser; som kongen holdt han fast ved den bestående helstat og det fredelige samliv mellem danskere, tyskere og friser i hertugdømmet Slesvig. Stor var hans sorg derfor, da dette i 1840'erne måtte vige for nationalpolitisk konfrontation.

Den 25. marts 1848 noterede Wulff: "... Var i Harris og forefandt ved min hjemkomst ved ekspresse bud brev fra H. Nagel med den usalige beretning, at de Schlesvig-Holstener havde taget Rendsburg i besiddelse, anførte af prindsen af Augustenburg Nør, før statholder i hertugdømmerne, i spidsen af det i Kiel stationerede jægerbatalion. Disværre have vi nu ogsaa krieg, indbyrdes krieg, i vort ellers saa fredelige land, og himlen maa vide, hvorhen dette vil føre...

Peter Kr. Iversen: *Kniplingskræmmer Jens Wulffs dagbog*. Særtryk af Sønderjyske Årbøger 1954-55. Historisk Samfund for Sønderjylland 1955.

Peter Kr. Iversen: *Kniplingskræmmer Jens Wulffs dagbog 1831-36*. Historisk Samfund for Sønderjylland 1988.

RAA, privatarkiv 777/2, Jens Wulffs dagbog 1846-48.

på Haderslev Domkirke, mindeblade for faldne sønderjyder under 1. verdenskrig, greve O.D. Schacks tale med genforeningsfesten i 1920, atlas over den dansk-tyske grænse, politirapport om "Spadeslaget" i Haderslev 1940 og døgnrapport om stormfloden 1976.

Forskning

Rigsarkivet Aabenraa gik ind i modningen af et kommende projekt om politik og identitet i Sønderjylland efter 1955, som Museum Sønderjylland er førstekraft i. Desuden medvirker Forskningsafdelingen ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig. Foreløbig blev der opnået tilskud fra Kulturministeriets Forskningspulje til projektmodning.

Ved Dansk Historikermøde i Aarhus i august medvirkede Hans Schultz Hansen i sessionen "Loyale og illoyale – mindretal, myndigheder og overvågning i det dansk-tyske grænseland" med et indlæg om det tyske mindretal den 9. april 1940. Som de sidste udløbere af genforeningsjubilæet publicerede han "Askovmødet 1919. Martin Hammerichs referat og Ernst Christiansens indlæg" i *Danske Magazin* bind 55 og "Narrative zur Grenzziehung 1920 in Dänemark und in der dänischen Minderheit in Südschleswig" i antologien *Grenz-Raum-Narrative. Die deutsch-dänische Grenzregion von 1920 bis heute*, redigeret af Oliver Auge, Steen Bo Frandsen og Caroline Elisabeth Weber. Dertil kom en populær artikel i *Sønderjysk almanak* 2024 om "Juni-grundloven af 5. juni 1849 og Sønderjylland". Endelig forestod han et udredningsarbejde om arkivvidenskab som fremtidigt forskningsfelt i Rigsarkivet.

Studiecenter for Sønderjyllands historie

Der har i 2023 været afholdt fire møder i Studiecetret. Jon Thulstrup, der blev tilknyttet Studiecetret i forbindelse med sit ph.d.-studium, har den 12. maj forsvaret sin afhandling *Die Minderheit aus Sicht von drei Generationen* på Syddansk Universitet Sønderborg. Ph.d.-studerende Klaus Tolstrup Petersen har arbejdet videre med sit projekt om den sønderjyske bevægelse i Danmark og fremlagt kapitler af sin afhandling til diskussion. Flere medlemmer har bidraget til en tysksproget studiehåndbog om dansk-tysk grænselandshistorie. Der er desuden publiceret en række artikler og holdt adskillige foredrag. Museumsinspektør Frederik Lynge Vogensen og arkivar Ole Fischer er indtrådt i Studiecetret, mens til gengæld Johannes Brix er udtrådt.

Hans Schultz Hansen

Fra den historiske arbejdsmark i Sønderjylland 2023

Historisk Samfund for Sønderjylland – årsmøde 2023

Årsmødet holdtes lørdag den 20. april 2024 på Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig i Flensborg. Godt 40 medlemmer deltog. Årsmødet indledtes med to instruktive og grundige foredrag om Danevirke. Museumsinspektør Frauke Witte fra Museum Sønderjylland Arkæologi fortalte om resultatet af de senere års udgravninger i Danevirke, mens museumsleder Lars Erik Bethge fra Danevirke Museum berettede om, hvorledes dansk og tysk forskning har stridt og samarbejdet om fortolkningen og bevaringen af Nordens største fortidsminde og nu UNESCO-verdenskulturarv. Efter kaffebordet var der generalforsamling. Formanden for Sydslesvig kreds, Henry Bohm, valgtes til dirigent. Han konstaterede, at generalforsamlingen var lovlig varslet og gav ordet til formanden, Hans Schultz Hansen, der aflagde følgende beretning:

2023 - et år med mange forberedelser

Set udefra kan 2023 forekomme som et stille år i Historisk Samfund for Sønderjylland. Det kan se ud som et antiklimaks efter de mange aktiviteter i forbindelse med vort 100-års jubilæum i 2022, også selv om foredragsrækken om "Det sønderjyske DNA gennem 100 år" trak over i første kvartal, således som det blev omtalt i årsberetningen sidste år. Det blev kun til en enkelt ny bogudgivelse, og hovedforeningen nøjedes med en enkelt udflugt. Men skinnet – eller rettere: det manglende skin – bedrager. For under overfladen blev der arbejdet med en række planer og projekter, som vil sætte rige frugter i 2024. Vi så således frem mod vort næste 100-års jubilæum, idet det i år er 100 år siden, at det første nummer af Sønderjysk Månedsskrift så dagens lys. Månedsskriftets læsere vil allerede have bemærket, at der i hvert nummer bringes en artikel fra bladets forudgående årtier. Fredag den 22. november vil der blive holdt et jubilæumsarrangement på Rigsarkivet i Aabenraa, hvor vi vil præsentere en indholdsfortegnelse for årene 1995-2024, høre om månedsskriftets historie og se ind i fremtiden. Månedsskriftets layout, udgivelsestakt og indhold har nemlig været under behandling i 2023 og vil fortsat være det frem til november i år. Det er os nemlig meget om at gøre, at vi kan fejre en 100-årig i frisk form.

Som optakt til 100-års jubilæet blev der i 2023 gennemført en digitalisering af Sønderjysk Månedsskrifts samtlige årgange undtagen de tre se-

neste. Det er sket hos Slægtsforskernes Bibliotek, der nu har skiftet navn til det mere dækkende Danskernes Historie Online. Denne hjemmeside er blevet det centrale sted for digitaliserede historiske værker, og vi er derfor glade for, at månedsskriftet er blevet elektronisk tilgængeligt her. Sønderjyske Årbøger er fulgt efter ud fra tilsvarende retningslinjer, og vi er ved at forberede, at vore bøger undtagen de nyeste også skal kunne tilgås her. Når det er sket, vil den uhyre mængde af viden, som gennem 100 år er blevet samlet i vore to tidsskrifter og i vore bogserier, stå nemt og gratis til rådighed for alle interesserede, og det må være fint i tråd med vort formål om at udbrede kendskabet til den sønderjyske historie.

Vi har også arbejdet med adskillige nye bøger, som vil udkomme i år. Tre af dem har allerede set dagens lys i de første måneder af i år. Det er Mogens Jensens bog om Zeppelinerbasen i Tønder, der er blevet oversat til engelsk med særligt henblik på det internationale publikum, som vores samarbejdspartner Tønder Kommune forventer på stedet. Vi bliver i luften med René Rasmussens nye bog om den sønderjyske flyver Johannsen, og vi færdes socialt i de højere luftlag med en antologi om regionale eliter i Sønderjylland. Yderligere har Poul-Erik Thomsen en bog på trapperne om sønderjysk politik og politikere i de seneste 100 år, mens Leif Hansen Nielsen arbejder med at udnytte beretninger og spørgeskemabesvarelser om besættelsestiden fra et halvt hundrede sønderjyske sogne, og Bent Warming-Rasmussen vil udgive kaptajn Heinrich Peter Hoecks erindringer og breve. Det kan vi alt sammen høre om i næste årsberetning, men det må stå klart, at bogudvalget har haft sit at se til i 2023.

Det samme har vores kommunikationsteam, der har knoklet med at få en ny hjemmeside på benene og haft en del udfordringer, så der blandt andet måtte skiftes leverandør midt i processen. Samarbejdet med det nye bureau Skabertrang har været positivt. Som bekendt har det resulteret i en ny hjemmeside efter nytår, men den hører også til i næste årsberetning. Der blev også planlagt en ny foredragsrække om kvinder i Sønderjyllands historie, som allerede blev skudt i gang i november 2023 med Mikkel Leth Jespersens foredrag i Aabenraa kreds om kaptajnsfruer, og efter nytår er flere andre foredrag løbet af stablen, mere herom til næste år. Kredsene har også lagt i ovnen i 2023 til en lang række spændende udflugter og foredrag i 2024.

Sønderjyske Årbøger

Sønderjyske Årbøger udkom, som den altid har gjort uden afbrydelse, så længe Historisk Samfund har stået som udgiver.

Årbogen 2023 blev præsenteret på Bov Kro den 30. november. Den rummer seks historiefaglige artikler og en kommenteret erindring. Martin Corfix undersøger de små hornblæsere under de to slesvigske krige med sigte

på deres sociale situation. Frederik Lynge Vognsen har nærlæst kaptajnsfrue Dorothea Nissens dagbøger for at undersøge, hvilke sygdomme og hvilket syn på sygdomme man havde om bord på en kinafarer fra Aabenraa. Annette Højen Sørensen og Helge Wiingaard fortæller om diplomaten Holger Andersen, der var født i Haderslev. Forfatterne ser på hans skoletid på Haderslev Katedralskole samt på, hvilken betydning den klassiske dannelse havde for hans senere diplomatiske arbejde. Emil Bliksted Lange ser på Tønder og den danske og tyske befolkningsgruppes lokale identitet i forbindelse med byens jubilæum i 1943, der egentlig skulle afholdes i samarbejdspolitikens ånd, men endte med at finde sted samtidig med, at samarbejdspolitikken brød sammen. Martin Göllnitz undersøger den berygtede tyske terrorenhed Petergruppens arbejde i Sønderjylland, mens Anne Rheder Andersen analyserer, hvorfor og med hvilke målsætninger det danske og det tyske mindretal engagerede sig i mindretalsorganisationen FUEN i perioden 1969-1978.

Rækken af artikler sluttet af med et kommenteret kildeuddrag, hvor Lisbeth Aagaard Lykke på baggrund af private breve i familiens eje og beretninger fra DSK's årbøger beskriver, hvordan sønderjyden Søren Outzen fra Ellum ved Løgumkloster deserterede fra tysk krigstjeneste under 1. verdenskrig, og hvad han siden oplevede efter at have krydset grænsen til Danmark. Derudover rummer årbogen anmeldelser af en række værker om Sønderjyllands historie samt beretninger fra museer, arkiver med mere.

Redaktionen bestod i 2023 af Mariann Kristensen, Mogens Rostgaard Nissen, Klaus Tolstrup Petersen, Merete Bo Thomsen og Mads Mikkel Tørsleff.

Sønderjysk Månedsskrift

Sønderjysk Månedsskrift udkom som sædvanlig i otte numre. Årets tredje nummer var et temanummer om Løgumkloster i anledningen af, at det i år var 850 år, siden byens kloster blev grundlagt. I nummeret kunne man blandt andet læse om oldtiden i Løgumkloster, om klosteret og om det tyske mindretal i byen.

De øvrige numre bragte blandt andet artikler om kejsertidens synlige spor i nutidens Aabenraa, om nogle af de fællestræk, der er mellem de ungarske og ukrainske flygtninge, der kom til Sønderjylland i henholdsvis 1956 og 2022, om arkæologisk guld fra Gallehus og om "abortlægen" Mogens Holst Knudsen fra Toftlund, der blev fængslet for at hjælpe kvinder, der ønskede aborter, inden det blev lovligt.

Forhenværende redaktør Poul-Erik Thomsen har gennem året bidraget med *sit* syn på aktuelle begivenheder nord og syd for grænsen i "Grænse-landskronikken". I 2023 har han blandt andet sat fokus på Sønderjyllands Symfoniorkestrets 60-års jubilæum, planerne for et nyt museum i Aabenraa, de nye kampfly, der er kommet til Flyvestation Skrydstrup, og meget an-

det. I "Bognyt" bragte Sønderjysk Månedsskrift i 2023 omtaler af de mange bogudgivelser med relation til Sønderjylland.

Sønderjysk Månedsskrift modtog i 2022 distributionstilskud fra Slots- og Kulturstyrelsens Bladpulje og støtte fra Traugott Møller Fonden, Dansk Kultursamfund af 1910 og Gunder og Mattes Mathiesen Nissens Fond, ligesom det årlige tilskud fra Sønderjysk Kulturfællesskab gik til redigeringen. Redaktionen bestod i 2023 af Lisette Juhl Orhan, René Rasmussen, Elsemarie Dam-Jensen og Lennart S. Madsen. Fra og med 2024 er René Rasmussen hovedredaktør.

Bøger

Som nævnt blev det kun til en enkelt bogudgivelse i 2023. Det var *Fra Hestetid til Maskintid*. Den er en samtalebog, hvor Kaj Elkjær Larsen fortæller på grundlag af spørgsmål fra Gunnar Lind Haase Svendsen, der også har ført pennen i bogen. Kaj Elkjær Larsen blev født 1932 i Nørrehus Ballum. Han fortæller levende om det gamle landbrugssamfund i Ballum-området nord for Højer i 1930'erne og frem til omkring 1949. Han kalder denne tid for Hestetiden. Dengang var landskaberne anderledes. Der var dyr overalt – ikke mindst køer og heste. Der var liv i landsbyerne. Sparsommelighed herskede. Folk havde mange gøremål og indtægtskilder. Der var religiøse stridigheder og missionske livssyn. Der var store sociale forskelle på præst, degn, gårdmand og arbejdsmand. Kajs far var enelærer på Nørrehus Skole i Ballum. Kaj og hans mange brødre fiskede med ruse i Vadehavet, stangede ål – og strandede. Under besættelsen var der kollaboratører, frihedskæmpere og tyske soldater. Der var rationering og sortbørshandel, tørvegravning og engelske bombefly. Det var isnende koldt om vinteren. Derefter kom Maskintiden, og alting ændrede sig. Vi hører om et moderniseret landbrug, oplevelsen af at tjene som karl på forskellige gårde og ikke "at blive regnet for noget", rejser, studieliv, lærergerningen, arbejdet som byrådspolitiker og skoledirektør, skakliv og familieliv. Bogen, der er på 230 sider og fyldigt illustreret, blev præsenteret i samarbejde med Tønder lokalhistoriske Forening i caféen på Museum Sønderjylland i Tønder den 8. maj. Der deltog tæt ved 30 gæster, og der blev solgt 22 bøger og tegnet et nyt medlem ved den lejlighed. Siden har solget været pænt, særligt i Tønderområdet. "Fra Hestetid til Maskintid" blev udgivet med tilskud fra Dansk Kultursamfund af 1910 og Gunder og Mattes Mathiesen Nissens Fond.

Udflugter, I.P. Nielsen-foredrag og årsmøde

Carsten Porskrog Rasmussen og Mads Mikkel Tørsleff rejste i dagene fra 8. til 11. juni med en busfuld glade medlemmer på ekskursion til det tidligere fyrstendømme Lippe. Her var der byvandring i de smukke byer Lemgo, Detmold og Bad Salzufen, ligesom fyrsteresidensen, det regionale

frilandsmuseum og et teglværksmuseum var på programmet. Desuden besøgte vi klippeformationen Externsteine, der er en del af bjergkæden Teutoburger Wald, og Hermannsdenkmal, et monument over Arminius/Hermann, der slog en romersk hær i slaget ved Teutoburger Wald. Hjemturen gik forbi KZ-Gedenkstätte Porta Westfalica, hvor vi besøgte hulerne, hvor blandt andre Jørgen Kieler havde udført tvangsarbejde som kz-fange, og vi kom forbi den store statue af Wilhelm I ligeledes i Porta Westfalica. Turen gentages i 2024 og finder sted i perioden 2.-5. maj. Der er i skrivende stund enkelte ledige billetter, men nok tilslutning til, at turen gennemføres.

I forbindelse med afsløringen af en buste af den socialdemokratiske folketingsmand I.P. Nielsen den 22. april i Broager arrangerede Historisk Samfund et foredrag ved forhenværende minister Frode Sørensen om bageren fra Dynt i Broagerhus.

Årsmødet 2022 blev holdt lørdag den 29. april 2023 i BHJ-salen i Ahlmannsparken i Gråsten. Cirka 80 medlemmer deltog. Mødet blev indledt med et indholdsrigt og spændende foredrag af forhenværende rektor ved Deutsches Gymnasium Nordschleswig, Ilse Friis, om kvindeskikkelser i det tyske mindretal i den nationalsocialistiske periode og i efterkrigstiden. Ved generalforsamlingen blev Kirstine Lauridsen og Mads Mikkel Tørsleff nyvalgt til styrelsen, mens Finn Bach trådte ud – men han giver heldigvis stadig et stort nap med ved vort bogsalg. Per Staugaard Rasmussen blev valgt som ny revisor i stedet for Jørn Andersen.

Kredsens aktiviteter

I 2024 var der udskiftning på kredsformandsposten hele tre steder – og det ene sted oven i købet to gange. Christian Bo Bojesen i Sønderborg kreds blev efterfulgt af Margrethe Iversen, Kirsten la Cour i Sydslesvig kreds af Henry Bohm og Jan Wittrup i Aabenraa kreds først af Mads Kyvsgaard Mogensen og dernæst ved årsskiftet på grund af den nye formands flytning af Hans Jørgen Clausen. Ud over bemanningen er der også sket en mindre ændring i de formelle rammer for kredsens arbejde, idet kredsens vedtægter er blevet opdateret.

Vores næstformand Mikkel Leth Jespersen har fået kredsene som ansvarsområde og har været på rundtur til kredsene. Erfaringerne fra jubilæumsforedragsrækken og mødet med kredsbestyrelserne den 2. februar 2023 dannede afsæt for disse møder. Blandt de væsentlige pointer fra dem var, at kredsene arbejder under meget forskellige forhold, både med hensyn til antallet af medlemmer og i forhold til det lokalhistoriske miljø, de agerer i. Ikke desto mindre er der også fællestræk. Der, hvor kredsene har opbygget gode samarbejdsrelationer med lokalhistoriske foreninger, har man haft velbesøgte foredrag.

På mødet med kredsbestyrelserne blev det beklaget, at JydskeVestkysten med tilhørende ugeaviser ikke længere bragte foramtaler af vore arrangementer. Her er der imidlertid sket det glædelige, at avisen har lyttet til vore og andre kulturarrangørers klager og åbnet op for en portal, hvor man kan indtaste arrangementerne med en tilhørende pressemeddelelse. Tilhørertallet ved de seneste arrangementer tyder på, at dette initiativ har båret frugt.

Som sædvanlig spændte kredsenes arrangementer vidt. Som nævnt i forrige årsberetning blev der i første halvår gennemført en række foredrag om det sønderjyske DNA. Ud over dette havde Haderslev kreds et velbesøgt foredragsmøde på Rødding Højskole, hvor Jørgen Kühl talte over emnet: Hvor går Sønderjyllands historie hen? Ved andre arrangementer fortalte skuespiller Ole Sørensen om sin rejse fra Klosteret i Haderslev til det store lærred, mens Jørn Buch berettede om de preussiske domænegårde i Haderslev Amt.

Aabenraa kreds var traditionen tro medarrangør af afstemningsfesten på Folkehjem. Kredsen markerede desuden 250-året for mageskiftetraktaten mellem Danmark og Rusland i 1773, der trak gottorperne ud af Holsten og lagde grunden til de følgende årtiers sammenhold i den danske helstat. Lars Henningsen fortalte om den skelsættende begivenhed. Men de fredelige tider mellem dansk og tysk fik en ende, og i 1848 endte det med borgerkrig. Jan Wittrup stod for en byvandring i Aabenraa med martsdage 1848 som emne, mens Lars N. Henningsen førte rundt på Aabenraa kirkegård med temaet flygtninge, krigsfanger og flyvergrave.

Sønderborg kreds arrangerede foredrag ved arkæolog Silke Eischen-schmidt om vikingetiden på Als og Sundeved i Christianskirkens Sogne-gård og besøgte Radiomuseet i Sønderborg. Tønder kreds havde et meget vellykket foredrag med Carsten Porskrog Rasmussen på Klægager i Ballum; det handlede om de kongerigske enklaver.

I Sydslesvig kreds holdt Jon Thulstrup foredrag om det tyske mindretal og dets rolle under 2. verdenskrig set fra tre generationers forskellige perspektiver, ligesom kredsen stod for en temaaften om arbejderkultur med flere foredragsholdere og et foredrag ved journalisterne Søren Wormslev og Kate Bluhme om Sydslesvigsk Nyhedstjeneste 1947-51.

Salg, sekretariat og kommunikation

Vore gode samarbejdspartnere er fortsat gode. Det gælder især Folkeuniversitetet i Aarhus med kurser på Sandbjerg og historiekurset på Idræts-højskolen i Sønderborg, der denne gang handlede om Sønderjylland i mellemkrigstiden og samlede 51 deltagere. Kurset genoptages i uge 39 i år med kirken i den dansk-tyske nationalitetskamp som tema. Ved disse lejligheder bliver der solgt pænt med bøger. Også Aabenraa Byhistoriske Forening, Sydslesvigsk Forening og Dansk Centralbibliotek i Flensborg har vi et godt

samarbejde med, når det gælder arrangementer og salg af vore bøger. I årets løb er der også sket en fornyelse af vort samarbejde med Grænseforeningen om artiklerne fra Sønderjylland A-Å i forbindelse med, at leksikonet på Grænseforeningens hjemmeside skal opdateres med Merete Harding som udfarende kraft. Og vi har fremdeles gode vilkår på Rigsarkivet.

Sekretariatet er mandskabsmæssigt aktuelt vel kørende. Mogens Asmund er fortsat kontorleder, og Henrik Posselt er bogholder i nært samarbejde med vores kasserer Arne Fredsted Jørgensen. Svend Rasmussen tager sig blandt andet af medlemskontakten, mens Finn Bach, Randi Nielsen, Maria Erbs og Dorrit Aarøe har taget sig af bogsalget i butikken og ved store og mindre arrangementer. Det største var Historiske Dage, men stævnet ved resterne af de gamle luftskibshaller i Tønder, en temadag om 1. verdenskrig på Sønderborg Slot og den sønderjyske bogmesse i Sønderborg gav et samlet bogsalg på 23.000 kr. og 32 nye medlemmer. På kommunikations-siden var Mette Pilgaard webredaktør, mens Poul Müller Olsen bestyrede foreningens Facebookprofil, og Kristian Pallesen var redaktør af foreningens indstik i månedsskriftet. Indstikkene blev suppleret med elektroniske nyhedsbreve efter behov. Efter nytår er der kommet flere frivillige med på holdet, men vi savner stadig en ny "maskinmester", som kan koordinere arbejdet mellem vore tre teams og med styrelsen. Desto større tak skylder vi vores nuværende stab af frivillige for deres indsats i det forløbne år. De maser trofast på, men mærker, at det offentliges krav og den teknologiske udvikling gør det stadig mere kompliceret at drive forening.

Blik ind i fremtiden

Det er foreningens frivillige medarbejdere og medlemmerne af styrelsen og de forskellige redaktioner, som sammen skaber Historisk Samfunds tilbud, og det er primært vore medlemmer, som skaber grundlaget for disse tilbud gennem deres kontingentbetaling, bogkøb og deltagelse i vore arrangementer. Dertil kommer den støtte, vi får hos fonde og andre sponsorer. Vi oplever heldigvis en trofast opbakning fra vore medlemmer, men vi mærker også hvert år, at medlemmer falder fra – typisk fordi alder og helbred hindrer dem i at udnytte vore tilbud. Heldigvis kommer der nye til, men det er en kamp at opveje afgang. Vi slutter således 2023 med et medlemstal på 1.798, hvilket er noget lavere end sidste år. Bogsalget er heller ikke, hvad det har været. Her mærkes vel følgerne af stigende priser overalt i samfundet – det gælder ikke mindst portoen på breve og pakker, som tvinger os til at finde nye veje. Til gengæld synes det, som om folk er vendt tilbage til vore arrangementer. Og vi møder stadig stor velvilje hos fondene, som vi også i år skylder en varm tak. Historisk Samfund er et godt brand og en stærk forening, og vi har tiltro til, at vi nok skal klare udfordringerne, men det vil kræve en vedholdende indsats af os alle.

Formandens beretning blev enstemmig godkendt af forsamlingen. Dernæst aflagde foreningens kasserer, Arne Fredsted Jørgensen, beretning. Henning Mathiesen, Sønderborg, fremsatte forskellige kritikpunkter til regnskabet for det forløbne og tidligere år. Regnskabet blev godkendt med overvældende flertal. Det blev besluttet at fastholde et uændret kontingent for 2025 på 350 kr. (250 kr. alene med årbogen). Henning Mathiesen havde indsendt to beslutningsforslag til generalforsamlingen. Det ene beklagede det store kurstab, som foreningens investeringsbeviser havde givet i de seneste 10 år, og henstillede til styrelsen hurtigst muligt at afvikle denne investering, så fremtidig overskydende likviditet blev placeret i risikofrie danske obligationer eller på aftalekonti. Det andet indebar en ændring af vedtægterne, så det blev præciseret, at foreningens to revisorer ikke måtte have tætte arbejdsmæssige eller familiære forbindelser til kassereren. Styrelsen fandt, at det første forslag betød for stærk en binding af styrelsens handlefrihed, og det andet forslag var overflødigt, fordi det var almindelig god forenings-skik. Generalforsamlingen forkastede begge forslag med stort flertal. Mikkel Leth Jespersen, Lennart S. Madsen, Mogens Rostgaard Nissen, Anne Marie Ludvigsen og René Rasmussen blev genvalgt til styrelsen. Mette Pilgaard ønskede ikke genvalg. Der blev ikke foretaget nyvalg, da styrelsen ønskede længere tid til at finde en kandidat med kompetencer inden for kommunikation. Hans Schultz Hansen, der i forlængelse af sin beretning havde annonceret sin afgang fra formandsposten, meddelte herefter den nye konstituering af bestyrelsen med Mikkel Leth Jespersen som formand, Arne Fredsted Jørgensen som kasserer, Mogens Asmund som sekretær og sig selv som næstformand. Han ønskede den nye formand tillykke og held og lykke med hvervet. Mikkel Leth Jespersen rettede en varm tak til den afgående formand for næsten 20 års virke i spidsen for foreningen og overrakte på styrelsens vegne en gavekurv. Hans Schultz Hansen præsenterede endvidere to nye kredsformænd, Jarl Bjørn Knappe fra Gram for Haderslev kreds og Hans Jørgen Clausen fra Aabenraa for Aabenraa kreds, ligesom han takkede de to afgående kredsformænd, henholdsvis Sven-Erik Ravn og Mads Kyvsgaard Mogensen, for deres indsats. Olaf Krag og Per Staugaard Rasmussen blev genvalgt som revisorer. Under punktet eventuelt fremhævede Erik Nørr, Viby Sjælland, der har været medlem gennem 60 år, årbogen som et vigtigt bindeled mellem foreningen og de medlemmer, der bor uden for den sønderjyske landsdel.

Hans Schultz Hansen

Hans Henrik Bang, Bov,
16.9.1931 – 14.6.2024

Den mangeårige tidligere formand for Aabenraa kreds af Historisk Samfund for Sønderjylland, overlærer Hans Henrik Bang, afgang midt i sommeren ved døden i en alder af næsten 93 år.

Bang var søn af sognepræsten i Dybbøl og ud af en historieinteresseret familie, så det syntes nærmest forudbestemt, at han skulle beskæftige sig med sin landsdels historie. Efter lærereksamen fra Haderslev Statsseminarium i 1955 virkede Bang som lærer blandt andet i historie i Egernførde og Gudme, indtil

han fandt sit blivende sted ved skolen i Kruså og kunne slå sig ned i et tidligere gendarmhus i Bov sammen med sin hustru Ella, født Lei, fra Ullerup og parrets tre børn.

I 1969 kom Bang i bestyrelsen for Historisk Forening for Vis Herred, og snart blev han formand, en post han bestred indtil 2008, hvor hans indsats blev belønnet med et æresmedlemskab. Som ung havde Bang drømt om at blive museumsinspektør; det gik anderledes, men fra 1980'erne engagerede han sig stærkt for oprettelsen af et lokalhistorisk museum på Oldemorstof, hvilket efter en del års tovtrækkeri med kommunen lykkedes i 1990. Bang var museets første formand 1990-95.

Forinden var Bang omkring 1980 blevet medlem af bestyrelsen for Aabenraa kreds af Historisk Samfund for Sønderjylland. Også her blev han hurtigt valgt til formand i 1984, og heller ikke her løb han af pladsen i utide, men fortsatte som kredsformand til 2001. Aabenraa kreds var i Bangs formandstid en velfungerende kreds, og han bidrog desuden til Historisk Samfunds arbejde som medlem af foreningens PR-udvalg sidst i 1980'erne.

I 1997/98 var Bang desuden et enkelt år formand for Sprogforeningen. Han trådte til, da den siddende bestyrelses plan om at omdanne den hæderkronede forening til en foreningslignende fond blev forkastet på en generalforsamling og bestyrelsen derfor trådte tilbage, men her tvang helbredshensyn Bang til hurtigt at give stafetten videre til Ove Nissen fra Rinkenæs.

Ella og Hans H. Bangs hjem i Bov bugnede af bøger, og selv fik han som 84-årig udgivet *Gamle gårde og begivenheder i Bov og Holbøl sogne*, som er en samling af hans mange bidrag til den lokalhistoriske årbog.

Hans Schultz Hansen

Historisk Samfund for Sønderjylland

Styrelse:

Bestyrelse:

Formand: Afdelingsleder i Tønder Kommune, ph.d. **Mikkel Leth**

Jespersen, Farverhus 126, 6200 Aabenraa, 4031 1617,

Mikkellethjespersen@outlook.dk

Næstformand: Forskningsleder, dr. phil. **Hans Schultz Hansen**,

Østergade 14, 6392 Bolderslev, 2240 4023, hsh@rigsarkivet.dk

Kasserer: Tidl. områdedirektør **Arne Fredsted Jørgensen**, Mågen 53,
6270 Tønder, 7372 4417, ilaj5352@gmail.com

Sekretær: Tidl. stabsdirektør **Mogens Asmund**, Nørreløkke 5,
6200 Aabenraa, 4036 0938, moas@post.tele.dk

Øvrigt forretningsudvalg:

Arkiv- og forskningschef, ph.d. **Mogens Rostgaard Nissen**,
Dansk Centralbibliotek, Flensborg, Postboks 528, 6330 Padborg,
0049 461 8697 190, mrn@dcbib.dk

Museumsinspektør **Lisette Juhl Orhan**, Museum Sønderjyllands
Mediearkiv, Voldbrovej 5, 6230 Rødekro, 2422 4360, ljh@msj.dk

Tidl. kommunikationschef **Kristian Pallesen**, Sletmarken 38,
6310 Broager, 6151 4788, pallesen6310@gmail.com

Tidl. forretningsfører **Henrik Posselt**, Langløkke 10, 6200 Aabenraa,
3029 5674, langlokke@bbsyd.dk

Museumsinspektør **Mads Mikkel Tørsleff**, Bovvej 2, 6330 Padborg,
7376 6437, mmtoe@aabenraa.dk

Styrelsesmedlemmer i øvrigt:

Tidl. overinspektør **Elsemarie Dam-Jensen**, Markledgade 20,
6240 Løgumkloster, 5121 3968, elsemariedamjensen@gmail.com

Tidl. arkiv- og forskningschef, dr. phil. **Lars N. Henningsen**,
Jørgensgård 43 B, 6200 Aabenraa, 7462 7617,
larsnhenningsen@gmail.com

Museumsdirektør, ph.d. **Axel Johnsen**, Stjernevej 27, 6300 Gråsten,
7172 5530, adjo@msj.dk

Tidl. overinspektør, dr.phil. **Henrik Skov Kristensen**,
Ørstedsgade 24, 6400 Sønderborg, 2250 6907, ulsemyre@gmail.com

Kirstine Lauridsen, Mojbølvej 14, Østergaard, Øster Lindet,
6630 Rødding, 2043 6104, kirstinelauridsen@bbsyd.dk

Museumsinspektør **Anne Marie Ludvigsen**, Margrethevej 1,
6280 Højer, 5090 7056, rieludvigsen1@gmail.com

Overinspektør **Lennart S. Madsen**, Museum Sønderjylland,
Arkæologi Haderslev, 6100 Haderslev, 2339 1804, lema@msj.dk.

Enhedsleder, adj. professor, dr.phil. **Carsten Porskrog Rasmussen**,
Rodekær 1, 6200 Aabenraa, 6537 0851, cpr@msj.dk

Museumsinspektør, cand.mag. **René Rasmussen**, Nygade 36,
6270 Tønder, 6146 7006, rera@msj.dk

Historisk Samfunds sekretariat, ekspedition og bogbutik:

Historisk Samfund for Sønderjylland, Haderslevvej 45, 6200 Aabenraa,
7462 4683, hssdj@hssdj.dk – hjemmeside: www.hssdj.dk

Åbningstid: tirsdag og torsdag kl. 10-12.

Redaktionsadresser:

Sønderjyske Årbøger:

Museumsinspektør **Mads Mikkel Tørsleff**, Museum Oldemorstof,
Bovvej 2, 6330 Padborg, 7376 6437, mmtoe@aabenraa.dk

Sønderjysk Månedsskrift:

Museumsinspektør, cand.mag. **René Rasmussen**, Nygade 36,
6270 Tønder, 6146 7006, rera@msj.dk

Bogudvalget:

Afdelingsleder i Tønder Kommune, ph.d., **Mikkel Leth Jespersen**,
Farverhus 126, 6200 Aabenraa, 4031 1617,
mikkellethjespersen@outlook.dk

Kredsbestyrelser:*Aabenraa kreds:*

Kredsformand **Hans Jørgen Clausen**, Lindbjergparken 56,

6200 Aabenraa, hjclausen@me.com

Kasserer **Lone Janfelt**, Jørgensgård 52, 6200 Aabenraa,

lonejanfelt@gmail.com

Ruth Christensen, 6372 Bylderup Bov, marurens@gmail.com

Christian Henriksen, Gl. Kongevej 3, 6200 Aabenraa,

chr.henriksen@webspeed.dk

H.C. Jørgensen, Gammeltoft 6, Holbøl, 6340 Kruså,

hcjurgensen@gmail.com

Louise Ejlskov Röhrig, 6200 Aabenraa, lr@statsskole.dk

Suppleant **Tove Nørgård Jensen**, Jørgensgård 43 B, 6200 Aabenraa,

tovenoergaard@yahoo.com

Haderslev kreds:

Kredsformand **Jarl Bjørn Knappe**, 6510 Gram,

signeknappe@hotmail.com

Kasserer **Gunnar Fink**, Hoptrup Hovedgade 131, 6100 Haderslev,

gunnar.fink@mail.dk

Henriette Holsteen Jessen, Hjartbro Byevej 11, 6541 Bevtøft,

hhj52@outlook.dk

Gert Karkov, Langdyssevej 5, 6500 Vojens, karkov@kmgkarkov.dk

Kirstine Lauridsen, Mojbølvej 14, Øster Lindet, 6630 Rødding,

kirstinelauridsen@bbsyd.dk

Sydslesvig kreds:

Formand **Henry Bohm**, Stiegacker 3, D-25821 Bredstedt,

0049 461 5047 0, henry.bohm@skoleforeningen.de

Næstformand **Kirsten la Cour**, Gammelau 2, D-24980 Schafflund,

lac@lacour-skovlund.de

Kasserer **Sybilla Nitsch**, Breslauer Str. 11, D-25813 Husum,

sybillanitsch@hotmail.com

Jørgen Kühl, Am Hang 5, D-24857 Fahrndorf,

joergen.kuehl@gmail.com

Mogens Rostgaard Nissen, Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig,

Postboks 528, 6330 Padborg, mrn@dcbib.dk

Klaus Tolstrup Petersen, Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig,

Postboks 528, 6330 Padborg, ktp@dcbib.dk

Sønderborg kreds:

Kredsformand **Margrethe Iversen**, Farverløkke 33, 6310 Broager,

2049 6087, maibro58@gmail.com

Sekretær **Anders Orris**, Ramsherred 2, 1., 6310 Broager,

beosystem@hush.com

Christian Bo Bojesen, Havbo 2, 6470 Sydals, havbo2@outlook.dk

Henrik Dahlin, Ringgade 100, 6400 Sønderborg, hed@km.dk

Hans Stengaard Jessen, Egernvej 1, 6400 Sønderborg,

stengaardjessen@mail.tele.dk

Tønder kreds:

Kredsformand: **Jens Møller**, Allegade 13, 6240 Løgumkloster,

3023 3590, jensmoller13@gmail.com

Protokolfører **Marie Stærk**, Abterpvej 50, 6261 Bredebro,

nielsbock@mail.dk

Jørn Otto Dahlmann, Elmevej 16, 6780 Skærbæk,

j.o.dahlmann@outlook.com

Jens Lautrup, Overbyvej 4, 6520 Toftlund, lautrupjens@gmail.com

Erik Sørensen, Leosalle 37, 6270 Tønder, leneoge@gmail.com

HISTORISK SAMFUND FOR SØNDERJYLLAND

RESULTATOPGØRELSE, sammendrag*	Regnskab 2023 kr.	Regnskab 2022 kr.
FORENINGSVIRKSOMHED		
INDTÆGTER		
Foreningskontingent og abonnement	510.359	530.709
Tilskud	254.371	230.036
Andre indtægter	144.980	67.968
	<u>909.710</u>	<u>828.713</u>
UDGIFTER		
Sønderjyske Årbøger	-159.446	-138.565
Sønderjysk Månedsskrift	-428.230	-415.677
Medlemsaktiviteter	-143.154	-92.808
	<u>-730.830</u>	<u>-647.050</u>
RESULTAT AF FORENINGSVIRKSOMHED	<u>178.880</u>	<u>181.663</u>
FORLAGSVIRKSOMHED		
Indtægter vedr. skrifter, salg og tilskud til udgivelser	188.725	201.202
Omkostninger vedr. skrifter	-78.465	-15.987
Lagerregulering	2.803	-21.028
RESULTAT AF FORLAGSVIRKSOMHED	<u>113.063</u>	<u>164.187</u>
DÆKNINGSBIDRAG	291.943	345.850
Sekretariats- og styrelsesomkostninger	-259.591	-347.875
RESULTAT FØR RENTER	32.352	-2.025
Renteindtægter og udbytte	17.867	14.203
Kursændringer, værdipapirer	104.024	-287.017
ÅRETS RESULTAT	<u>154.243</u>	<u>-274.839</u>
Årets resultat fordeles med:		
Overførsel til/fra fri egenkapital	154.243	-274.839

*) Ovenstående resultatopgørelse er et uddrag og sammendrag af de væsentligste poster i foreningens årsrapport. Den fuldstændige årsrapport kan af foreningens medlemmer rekvireres på foreningens kontor, mail: hssdj@hssdj.dk

HISTORISK SAMFUND FOR SØNDERJYLLAND

BALANCE, sammendrag *	31.12.2023 kr.	31.12.2022 tkr.
AKTIVER		
Beholdning af skrifter	9.355	6
Debitorer	176.878	192
Investeringsbeviser	1.860.682	1.757
Likvide beholdninger	1.090.610	990
AKTIVER I ALT	<u>3.137.525</u>	<u>2.945</u>
PASSIVER		
Ikke disponerede midler	2.005.639	
Årets resultat	154.243	2.159.882
Hensættelser:		
IT-investeringer og hjemmeside, primo året	100.000	
Anvendt heraf i 2023	-89.209	10.791
Kommende års udgivelser, primo året	99.712	
Anvendt heraf i 2023	-33.163	66.549
EGENKAPITAL PR. 31. DECEMBER	<u>2.237.222</u>	<u>2.205</u>
Forudfaktureret kontingent	543.072	526
Skyldige omkostninger og periodeafgrænsning, i alt	221.065	124
Mellemregning med kredse	77.982	73
Skyldig moms m.v.	58.184	17
KORTFRISTET GÆLD	900.303	740
PASSIVER I ALT	<u>3.137.525</u>	<u>2.945</u>

Regnskabet for Historisk Samfund for Sønderjylland er revideret af Revisionscentret Aabenraa, Oluf Krag, samt den interne revisor, Per Stougaard Rasmussen. Revisionen har ikke givet anledning til bemærkninger og er underskrevet af begge revisorer i april 2024.

Regnskabet er underskrevet af bestyrelsen i april 2024 samt godkendt på foreningens ordinære årsmøde den 20. april 2024 i Flensborg.

*) Ovenstående balance er et uddrag og sammendrag af de væsentligste poster i foreningens årsrapport.

Den fuldstændige årsrapport kan af foreningens medlemmer rekvireres på foreningens kontor, mail: hssdj@hssdj.dk

